Preporuke nakon opisa i arhitektonske analize

(Ove preporuke su dodatak preporukama u samom tekstu i predloženom akcijskom planu)

Pozadina

Podrumi su, nesumnjivo, arhitektonski podijeljeni na tri osnovne odvojene arhitektonske cjeline i četvrtu sekundarnu, što nije rezultat suvremene uporabe i života grada. One su tako izgrađene s namjerom.

Nije moguće sa sigurnošću utvrditi koju su izvornu namjenu imale te cjeline, što i nije presudno u određivanju njihove sadašnje i buduće namjene. Značajno je prihvaćanje i razumijevanje činjenice da su to tri velike funkcionalne cjeline pod jednim krovom.

Arheološka iskopavanja nam daju vrlo malo, ako išta, saznanja o izvornoj namjeni svakog od ovih prostora. Činjenica da prostori Podruma vjerojatno odražavaju raspored prostorija iznad, imala je ključnu ulogu u njihovom građenju, rasporedu, smještaju i oblicima.

Također je očito da će s općim porastom turizma, u Podrumima biti sve više posjetitelja. Trenutno Podrume posjećuje velik broj ljudi bez obzira na neprivlačno stanje u kojem se nalaze, te gotovo potpuni nedostatak prezentacije i aktivnosti u njima. Broj posjetitelja će znatno rasti s poboljšanjem sadržaja, prezentacije, upravljanja i aktivnosti. Lokalitet će morati biti spreman na to, i u jednom trenutku će trebati pripremiti studiju o prihvatnom kapacitetu.

Crtež 8: Cjeline Podruma

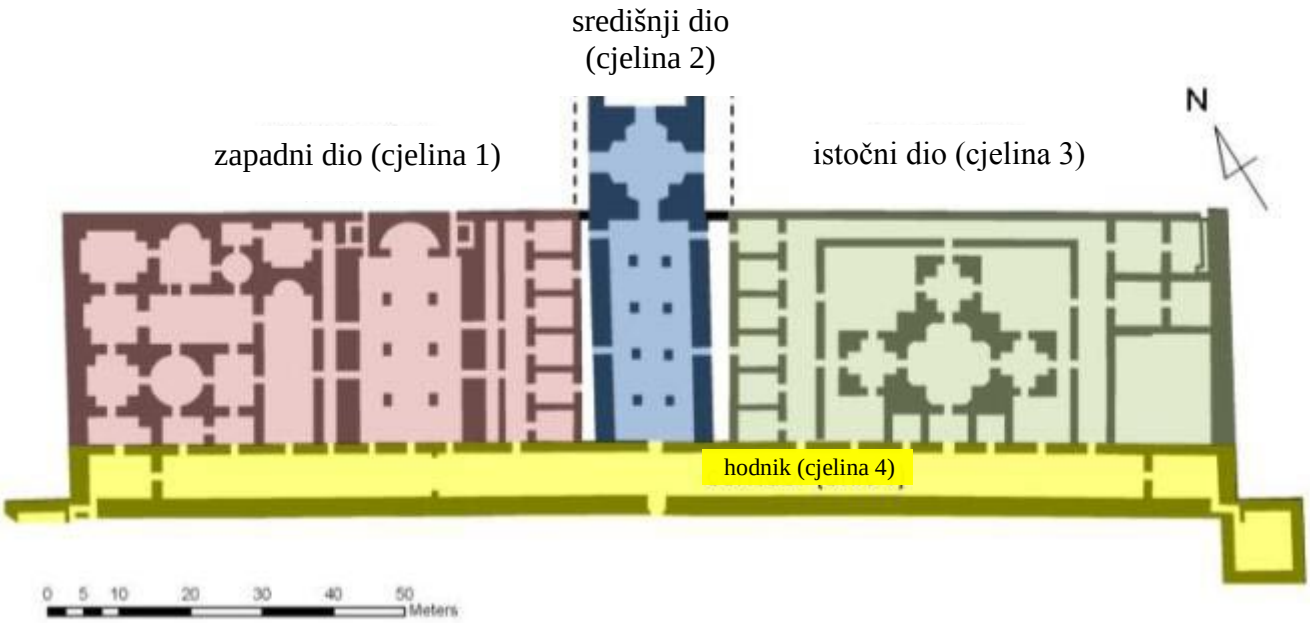

Prva je arhitektonska cjelina (1A do 9F) podijeljena na tri podcjeline koje po svom tlocrtu podsjećaju na tipične rimske kupelji (1A do 4B), javnu baziliku (6A, B, C) i trgovine (8,9A do 9F).

Bez obzira na zamršeni raspored prostorija, one su se mogle koristiti kao spremišta, s tim da njihov tlocrt nije odražavao namjenu, već namjenu prostorija koje su se nalazile nad njima.

Treća cjelina (13A do 22D) također ima 3 podcjeline, prostore trgovina (13A do 13F), malu «vrtnu palaču» ili malu vilu (15A do 19C) i neke namjenske prostorije (21A do 22D). Veliki dio nije se mogao koristiti kao spremište jer je bio otvoren prema gornjem prostoru, samoj Palači.

Druga, središnja cjelina (11A i 11B) građena je kao prolaz prema Palači, kao svojevrsna podzemna ulica. To je bila direktna veza obale s unutrašnjošću Palače.

Ono što nazivamo sekundarnom cjelinom je dugački hodnik (Y), zajedno s prostorijama X i Z, poveznica između obale i Podruma koja povezuje sve podzemne prostorije i daje pristup dvama ugaonim kulama Palače. Ovo je bila i njegova izvorna namjena. Ulaz s obale je također služio kao jedan od ulaza u Palaču.

Preporuke

Općenito

1. Pripremiti izvješće o konstruktivnoj stabilnosti svih svodova i zidova.
2. Pripremiti detaljnu konzervatorsku studiju, koja će uključivati i materijalne, znanstvene, vizualne i konstrukcijske komponente.
3. Pripremiti studiju prihvatnog kapaciteta Podruma prema različitim predloženim namjenama i ograničenjima prostora (kao i zahtjevima konzervacije). Studija treba pratiti kriterije razine komfora, namjene i konzervacije za određivanje broja korisnika u jednom trenutku ili tijekom vremenskih razdoblja. Potom bi trebalo osmisliti različite namjene koje bi prihvatile planirani broj korisnika.
4. U svom budućem planiranju i prezentaciji usmjeriti se na jačanje saznanja da ove građevine nisu bile podzemne. Djelomično se to može postići rasvjetom i ventilacijom.
5. Zadržati povijesnu funkcionalnu podjelu i koristiti središnju cjelinu (cjelina 2) kao unutarnju ulicu. U osnovi nema ništa loše u tome da se koristi kao

svojevrstan «sajam», ali njegovo oblikovanje i razina kvalitete mora se kontrolirati. Trebao bi biti izravno povezan s Palačom, gradom, njihovom poviješću, folklorom itd.

6. Potrebno je izraditi detaljan plan korištenja Podruma na arhitektonskim i funkcionalnim razinama.
7. **Cjelina 1** treba postati kvalitetan središnji centar za posjetitelje Palače i grada. Trebala bi biti suvremeni centar za posjetitelje Palače, Splita i okolnog područja, te ispričati kroz različite medije njihovu povijest, razvoj, prošlost i sadašnjost. Neki prostori mogu biti namijenjeni gradskoj umjetničkoj galeriji. Prostor 6A se može adaptirati u suvremenu dvoranu za konferencije i priredbe.
8. **Cjelina 3** treba biti «arheološki lokalitet». Potrebno je završiti iskopavanja i konzervaciju, no ne i rekonstrukciju svodova i zidova. Zasigurno, potrebno je postaviti novi strop iznad još neiskopanih područja, da bi se prostor zatvorio i iznad stvorila nova razina poda.
9. Obalni ulaz u kompleks mora se pažljivo oblikovati kako bi se smjestile sve funkcije i korisnici. Potrebno je donijeti odluku o načinu i mjestu prodaje ulaznica (trenutna situacija je neprihvatljiva).

   Trenutno, ulaz je izvana jedva uočljiv jer je skriven između kasnijih izgradnji. Ispred samog ulaza nalazi se javno parkiralište. Iako su kasnije građevine također povijesne i imaju svoje kulturne vrijednosti – predlaže se razmisliti o «oslobađanju» prostora neposredno uz obje strane glavnog ulaza ili pronalazak drugog oblikovnog i arhitektonskog rješenja koje će istaknuti ovaj značajan ulaz.

   Iako su kasnije građevine s obje strane ulaza dokaz povijesnog razvoja i stoga imaju veliku kulturnu vrijednost – to je pitanje vrijednosti naspram vrijednosti, kao i pitanje dobiti pojedinih interesenata. Dok je djelomično uklanjanje kasnijih građevina kulturni kompromis, otvaranje prostora pred glavnim ulazom bi moglo donijeti takvu korist za lokalitet i za korisnike, da bi takav kompromis bio opravdan.

   Uklanjanje parkirališta koje se nalazi pred ulazom uopće ne treba preispitivati, i potrebno ga je shvatiti kao prioritet.

10. S obje strane vrata koja povezuju hodnik Y s prostorom 11A, nalaze se dva trgovačka štanda – njih je potrebno ukloniti. Ovo je živo podzemno raskrižje i čitavi prostor treba biti slobodan i posvećen jedino javnom korištenju.
11. Iznad neiskopanog područja u jugoistočnom uglu Palače potrebno je ponovno napraviti pod na razini srednjevjekovnog grada. Ovo treba učiniti neovisno o odluci o namjeni tog područja. «Pod» treba napraviti tako da se može koristiti kao baza za građevine, vrtove i druge aktivnosti. Osobito se preporučuje ne nastavljati s hipotetičnim, beskorisnim, djelomičnim rekonstrukcijama Palače.
12. Potrebno je isplanirati novu građevinu od dvije ili više etaža koja bi bila spojena s vanjskim sjevernim zidom zapadnog dijela Podruma. Na podzemnoj razini tu se trebaju smjestiti sanitarni čvorovi, crpke, generator, transformator, spremište itd. Na razini ulice tu mogu biti sanitarni čvorovi i komercijalne djelatnosti koje mogu oživjeti ovo zapušteno područje (vidi Plan upravljanja gradskom jezgrom).
13. U principu i u većini slučajeva svi dijelovi Podruma trebaju služiti u javne svrhe – a ne u privatne, komercijalne ili zatvorene namjene.
14. Dokumentirati i proučiti točan smještaj građevina nad zemljom i njihov moguć utjecaj na statiku Podruma.
15. Za javnost zatvoriti sva nesigurna područja, prema detaljnim preporukama.

<u>Preporuke za pojedine prostore:</u>

<u>Hodnik Y</u>

Vidi isto preporuke u ostalim poglavljima koje se odnose na hodnik.

1. Ukloniti prodajne štandove iz središnjeg dijela.
2. Preoblikovati pregradu između središnjeg i dva bočna dijela (ukloniti metalnu ogradu).
3. Preoblikovati i premjestiti mjesto prodaje ulaznica i razmisliti o kontroliranju ulaza u istočni dio.
4. Napraviti procjenu stanja konstrukcije svoda čitavom dužinom hodnika.
5. Nakon ranije navede procjene, razmotriti uklanjanje ili obradu željeznog potpornja u središnjem dijelu i na odgovarajući način popraviti otvor u svodu u zapadnom dijelu.

6. Preoblikovati vidljivi dio bunara, da bi se smanjio efekt zagušenja prolaza. Preoblikovati zaštitnu ogradu da bi bila sigurna.
7. Ukloniti kameni pult u zapadnom dijelu.
8. Ukloniti sve vrlo kasne konstrukcije, razdjelne paravane i privremene zidove.
9. Završiti arheološka iskopavanja.
10. Ukloniti sanitarne čvorove (nakon izgradnje novih).
11. Proučiti razine povijesnih podova i vratiti ih gdje god je to moguće (samo razine, ne izgled).
12. Preoblikovati sve funkcije u hodniku (primjerice prezentaciju), kao dio novog oblikovanja i funkcija.
13. Isto za rasvjetu, signalizaciju itd.
14. Obnoviti sve «rane» u južnom zidu (prema Rivi). Neke su sad vidljivi betonski blokovi.
15. Povratiti vlasništvo nad prostorom X i uključiti ga u rutu razgledavanja Podruma.
16. Kad god je to moguće (ali kao prioritet) iskopati prostor Z. Povratiti vlasništvo nad podrumskim prostorom jugoistočne kule i spojiti ju s prostorom Z, te uključiti u rutu razgledavanja.

Dvorana 1A – Preporuke

1. Ukloniti odlagalište kamena.
2. Popraviti zapadni zid (završiti).
3. Ukloniti sve hrđave cijevi i željezne grede koje nisu u funkciji.
4. Ponovno otvoriti ulaz u prostor X, čim to bude moguće.

Dvorana 1B

1. Završiti otvaranje zapadnog zida i njegovu konzervaciju–konsolidaciju.
2. Simbolično rekonstruirati križni svod (primjerice metalni okvir).

Dvorane 1C i 1D

1. Kao prioritet za konzervaciju i prezentaciju – iskopati ove prostorije !!!

Dvorana 2A

1. Statički procijeniti svod.
2. Procijeniti zatvaranje ili drugačiju obradu kasnijih otvora u svodu.
3. Istražiti izvor prodora vode i s obzirom na to dalje djelovati.
4. Analizirati propadanje kamena u zidovima.

Dvorana 2C

1. Istražiti i riješiti znatan prodor vode sa stropa

Dvorana 2D

1. Obnoviti zatvor otvora na vrhu sjeverne apside
2. Istražiti izvorni sistem odvoda i s obzirom na nalaze dalje djelovati.

Dvorana 3A

1. Očistiti i restaurirati gornji prozor u južnom zidu.
2. Nakon uklanjanja sanitarnih čvorova, restaurirati vrata u južnom zidu.

Dvorana 3B

1. Vidi preporuke za dvoranu 2A.

Dvorana 3C

1. Popraviti kupolu.

Dvorana 3D

1. Restaurirati loše zatvoreno kasnije proširenje prozora na sjevernom zidu.

Dvorana 4A

1. Pobrinuti se za sve prozore kojima je potrebno čišćenje i stabilizacija.

Dvorana 4B

1. Hitno istražiti stabilnost svoda i primijeniti potrebne mjere.
2. Učvrstiti istočni zid i njegovu vidljivu jezgru.

3. U suradnji s hotelom koji je iznad – obnoviti i stabilizirati sjeverni zid i dio svoda.
4. Promisliti prezentaciju preše za maslinovo ulje. U svakom slučaju ju stabilizirati.
5. **Ozbiljno promisliti o privremenom zatvaranju ove prostorije za javnost.**

Hodnik 5

1. Istražiti svod i njegova različita postojeća stanja.
2. Pripremiti detaljni plan za nadsvođeni prostor – stabilnost, funkcije i izgled.
3. Ne dozvoliti nikakva privremena rješenja novih podova iznad ovog hodnika.

Dvorana 6A

1. Popraviti veliki prozor iznad sjeverne apside i ne dozvoliti njegovo korištenje u svrhu prijenosa velikih predmeta i materijala.
2. Obnoviti sve prozore nad ostalim zidovima.
3. Istražiti iskrivljeni sjeveroistočni dio polukupole apside. Postupiti po potrebi.
4. Preoblikovati vrata prema stubištima i izlaze prema sjevernom vanjskom prostoru.

Dvorane 6B i 6C (stubišta)

1. Popraviti i završiti zidove i stubišta, čak i ako se ne koriste.
2. Istražiti prostore neposredno nad stubištima i razmisliti o njihovoj mogućoj uporabi za logistiku, sigurnost itd.

Hodnik 7

1. U svezi sa svodom, vidi preporuke za hodnik 5.
2. Završiti arheološka iskopavanja u sjevernom dijelu i popraviti vidljiva oštećenja.

Strukture izvan sjevernog zida koje nisu numerirane

1. Očistiti ih, istražiti, dokumentirati i pripremiti detaljnu konzervatorsku studiju.

Hodnik 8

1. Završiti arheološka iskopavanja.
2. Ukloniti sve nove elemente vezane uz svod, ili bar oblikovati po zahtjevima kulturnih vrijednosti lokaliteta.
3. Smanjiti štetu koju uzrokuju električni vodovi na sjevernoj strani.
4. Premjestiti veliki transformator, te ga smjestiti u novu građevinu koju treba izgraditi sjeverno od Podruma.

Hodnici 10 i 12

1. Kad postane moguće izmjestiti prostore za crpku i transformator u novu građevinu sjeverno od Podruma.

Dvorana 11A

1. Pripremiti konzervatorsku studiju i studiju konsolidacije za izvorne dijelove svoda na kojima kontinuirano i trajno propada materijal.
2. Kada se odredi nova ili različita namjena ovog prostora, naručiti oblikovanje nove rasvjete.

Dvorana 11B

1. Razmisliti o preoblikovanju stubišta koje vodi prema Peristilu i stubišta koja vode u ostala dva smjera. S obzirom da niti jedno nije izvorno (osim prvih sedam stuba koje vode prema Peristilu), treba uzeti u obzir sigurnost i udobnost prije nego «znanstvenu istinu».
2. Oblikovati prava vrata prema zapadu i istoku.

Hodnik 17E

1. Kao prioritet potrebno je pripremiti i primijeniti nacrt završetka njegovog istočnog dijela.
2. Po završetku, treba ukloniti privremene zidove.

Hodnik 20

1. Očistiti područje od kasnijih ruševina, vegetacije i otpada, čak i prije odluke o daljnjim postupcima.
2. Završiti iskopavanja ovog hodnika i napraviti novi strop nad iskopanim područjem. Ovaj strop ne mora biti rekonstrukcija (za razliku od prakse u prošlosti), već prije pod onoga što bude rađeno na razini iznad (vidi preporuke u Planu upravljanja gradskom jezgrom).
3. Ne razmatrati rekonstrukciju bočnih zidova, već ih jednostavno konzervirati i prezentirati njihove ostatke.
4. Ukloniti ostatke skela i privremenih potpornja preostalih od stare rekonstrukcije.

Dvorište 15A

1. Razmisliti o zadržavanju obaju kasnijih stubišta. Ako ih se sačuva, potrebna im je hitna stabilizacija,a zatim i ispravna prezentacija.
2. Zatvoriti za posjetitelje vrata prema hodniku Y zbog opasnosti od urušavanja.
3. Spriječiti mogućnost korištenja kasnijih stubišta (neplanirano korištenje).

Dvorište 15C

1. Oblikovati pravu trajnu zaštitu podnih mozaika.

Dvorište 19A

1. Završiti iskopavanja ovog prostora.
2. Po potrebi pripremiti konzervatorske studije i studije prezentacije.
3. Ne rekonstruirati zidove – prezentirati ostatke i instalirati nosivu konstrukciju za strop susjednih prostora. Gornji dio koristiti kako je predloženo Planom upravljanja povijesne jezgre.

Hodnik 19B

1. Završiti iskopavanja ovog prostora.
2. Sagraditi strop nad njim, kao dio stropa iznad hodnika 20 i dvorane 18B.

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Dvorište 19C

1. Ukloniti odložene kamene ostatke – ovo je značajni turistički i kulturni lokalitet i ne treba ga koristiti kao spremište.
2. Završiti arheološka iskopavanja.
3. Ukloniti privremeni zid na južnoj strani.
4. Ukloniti postojeći novi pod, otvoriti i prezentirati raniji zid.

Dvorana 18B

1. Završiti iskopavanja.
2. Konzervirati i prezentirati ostatke.
3. Napraviti strop, zajedno s onim za hodnike 19B i 20.

Dvorane 21A, 21B, 22A, 22B

1. Ukloniti otpad i ruševine preostale iz razdoblja nakon iskopavanja.
2. Kao prioritet završiti iskopavanja.
3. Sagraditi strop, ne kao rekonstrukciju antičkog.
4. Otvoriti za javnosti kao dio razgledavanja Podruma.

Dvorana 22D

1. Provjeriti može li se istočni prozor otvoriti za svjetlost i ventilaciju.
2. Obnoviti stube, postaviti zaštitnu ogradu i za sada zatvoriti za korištenje.
3. Učiniti sve potrebno da bi se dobio prilaz prema gore kroz povijesna vrata u sjeveroistočnom uglu. Ovo je vrlo značajno za posjet lokalitetu.

4.2. Dokumentacija i snimanje

Podrumi su samo djelomično snimljeni. Najvažnije sredstvo za donošenje bilo kakvih odluka, planiranje i monitoring izrada je dobrih i suvremenih snimaka. Samo sa dobrim snimkama moguće je ispravno razumijevanje, prijenos informacija, znanje i dobro upravljanje.

Zbog kompleksnosti lokaliteta i problema vezanih uz njegovo korištenje i konzervaciju, snimci i dokumentacija bi trebali biti što detaljniji i izrađeni najtočnijim metodama.

Potrebno je napraviti četiri vrste snimaka – uz prikupljanje i analizu postojećih (dokumentacija):

- **Arhitektonski snimak** – koji treba sadržavati nacrte s apsolutnim visinama, presjeke kroz različite dijelove, poglede na sva unutarnja pročelja i detalje.
- **Dobra fotodokumentacija** – koja će biti općenita, kao i problemski usmjerena.
- **Pisani opis** lokaliteta, njegova povijest, arhitektura, stanje konzervacije i teme vezane uz planiranje.
- **Dokumentiranje** na tlocrtima i presjecima, te identifikacija sve infrastrukture i drugih novih elemenata koji nisu integralni dio antičke strukture.

Snimanje se ne smije ograničiti samo na podzemne prostorije, s obzirom da su one izravno povezane sa svime što se događa iznad i uokolo samih Podruma. Najveći utjecaj na Podrume imaju život i aktivnosti grada. Stoga se snimke svih dijelova Podruma moraju proširiti i izvan njihovih zidova i svodova. Ako bude potrebno, treba pripremiti nove arhitektonske snimke za područje i građevine iznad Podruma. Ovo je ključno sredstvo za bolje razumijevanje i praćenje pojava koje se događaju u prostorijama Podruma. Najznačajnija uloga ove dokumentacije je njezino korištenje kao sredstvo za ispravno planiranje, bilo za same strukture ili za bilo koje radove nad zemljom, kao i za održavanje i novu infrastrukturu grada i pojedinih građevina.

Dokumentacija znači prikupljanje postojećih dokumenata, bilo arhitektonskih nacrta, starih fotografija ili pisanih tekstova, a predstavlja još jedan aspekt iste aktivnosti. Njezino prikupljanje i analiza nemaju samo arhivske razloge (koji imaju svoju zasebnu vrijednost) – već se rade zbog boljeg razumijevanja onoga što se događalo strukturi i kako je to moglo utjecati na današnju i buduću situaciju. Često takvi dokumenti sadrže informacije koje bi se teško potpuno razumjele bez dokumenata. Postupci i intervencije

iz prošlosti vrlo često su uzrokom raznih pojava koje nisu objašnjive bez informacija iz starih dokumenata.

Dokumentacija će morati uključiti i stalno prikupljanje podataka i informacija.

Svi gore navedeni podaci bi u konačnici morali biti pravilno inventarizirani i arhivirani. Moraju biti dostupni budućim korisnicima uključenim u planiranje, konzervaciju, upravljanje i istraživanje.

Preporuke

1. Pripremiti i primijeniti cjeloviti plan rada snimanja i dokumentacije, uključujući i prikupljanje svih informacija s prošlih iskopavanja.
2. Uključiti program skeniranja postojećih dokumenata, zapisa i fotografija.
3. Osigurati primjeren prostor za prikupljanje, prezentaciju i korištenje dokumentacije i snimaka.
4. Rad sa snimkama je stručna djelatnost. Unutar sistema upravljanja potrebno je odrediti osobu koja će biti zadužena za snimke i dokumente.

4.3. Arheologija

Podrumi su spomenik, no istodobno i arheološko nalazište. Većina je iskopana, no velika područja su još uvijek zatrpana i ispunjena ruševinama, ostacima kasnijih korištenja i otpadom.

Crtež 9: Neiskopana područja u Podrumima

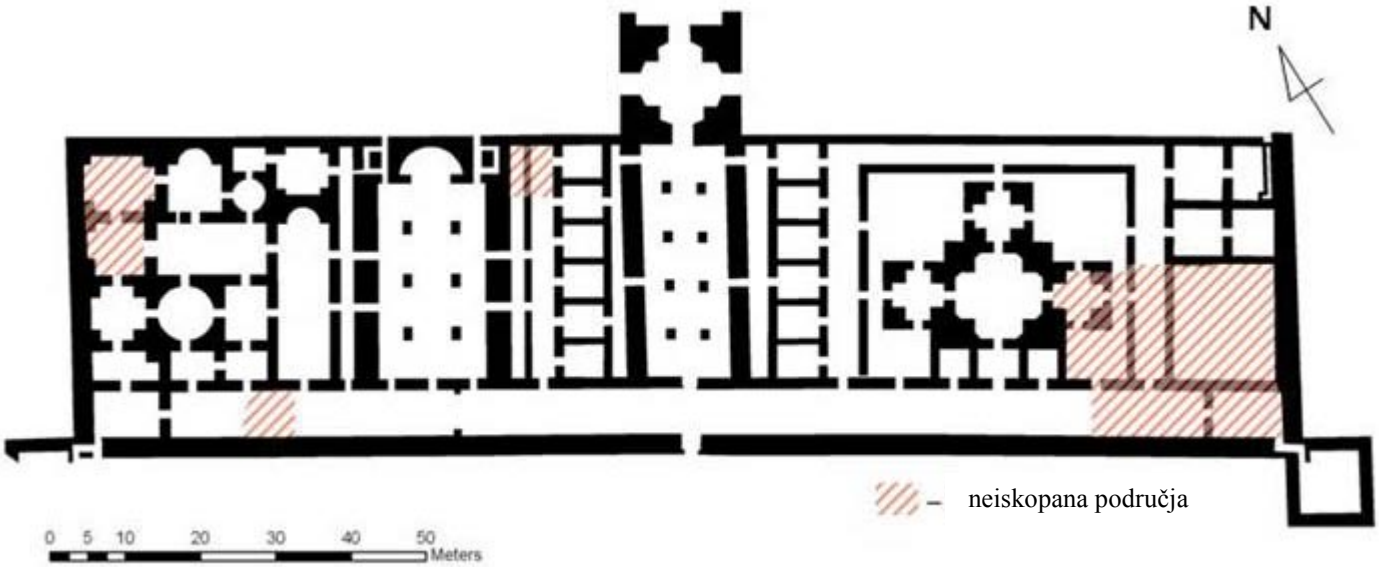

Dokazi i podaci koji se dobiju pomnim i ispravnim iskopavanjima su nezamjenjivi. Oni bi trebali govoriti o povijesti korištenja prostora, razlozima građevinskih promjena i prostornih podjela, uzrocima propadanja, povijesti svakodnevnog života nad zemljom i o svemu što se može saznati iz povijesnih odlagališta grada. Gdje god postoje, slojevi raniji od Palače bi trebali dati saznanja o ranijim naseljima na tom mjestu i na mjestu Splita.

Razumijevanje gore navedenog bi trebalo biti jedno od najvažnijih uporišta za odluke o konzervaciji i prezentaciji.

Većina prošlih iskopavanja vođeno je više kao uklanjanje ispune i otpada nego kao znanstveni rad. Kao takva, iskopavanja nisu uključivala proučavanje ispune, povijest njezina nakupljanja, sve informacije koje može dati o gradu iznad. Uklanjanje ispune je pretpostavljalo da je sve rimsko važnije od ičeg nastalog kasnije, te je prema tome

ostavilo vrlo malo nalaza i podataka o poslijerimskim aktivnostima u prostorima Podruma.

Ovi značajni i veliki radovi za svoj cilj nisu imali potpuno znanstveno istraživanje – čak i da jesu, učinjeni su s tadašnjim znanstvenim znanjem i tehnikama koje su znatno različite od onih koje se koriste danas. Ti radovi nisu znanstveno dokumentirani, niti objavljeni u cijelosti.

Neprocjenjive informacije su, bez sumnje, zauvijek izgubljene.

Kasnija iskopavanja, koja su uglavnom rađena radi otkrivanja ostatka prostorâ i njihove obnove, pratila su stroža znanstvena pravila i procedure. Unatoč tome, njihov osnovni cilj nije bilo istraživanje svih faza korištenja prostora, niti njihova dokumentacija. Primjerice, potpuno nedostaje suvremena dokumentacija koja bi se očekivala od svakog arheološkog iskopavanja, poput crteža i analize presjeka tla (ili ispune). Stoga, izgleda da uopće ne postoje istraživanja slojeva korištenja i odlaganja koja bi datirala povijesne aktivnosti grada koji se nalazio iznad. Potpuno istraživanje i dokumentacija kasnijeg korištenja prostora nije unaprijeđena ovom fazom rada – mnogo informacija važnih za konzervaciju i prezentaciju je izgubljeno.

Srećom, još uvijek postoje neka neiskopana područja koja se trebaju proučiti i dati informaciju. Neka su pod građevinama i ulicama; druga se nalaze unutar otkrivenih prostora.

Preporuke

1. Sva neiskopana područja i prostore potrebno je potpuno iskopati. Ovo je vrlo značajno zbog istraživanja lokaliteta, grada i zbog konzervacije.
2. Program iskopavanja će slijediti razvojne i konzervatorske studije. Plan iskopavanja zajedno će pripremiti konzervator–arhitekt, statičar s iskustvom rada u povijesnim strukturama i arheolog.
3. Niti jedan arheološki rad ne može početi bez statičkih konzultacija i primjene neophodnih mjera osiguranja konstrukcija koje se nalaze iznad.
4. Iskopavanja će pratiti plan rada, koji će uključivati i terminski plan i troškovnik.
5. Nova iskopavanja će koristiti najviše znanstvene standarde istraživanja i dokumentacije.

6. Tim koji će vršiti iskopavanja mora uključivati stručnjake iz različitih područja, uz stručnjake za konzervaciju.
7. Cilj iskopavanja neće biti čišćenje prostora od kasnijih naslaga, već istraživanje korištenja prostora i njihove ispune.
8. Kao jedan od glavnih ciljeva svog rada, tim će imati buduću prezentaciju mjesta, od razdoblja prije Palače do današnjeg doba.
9. Tijekom istraživanja konzervatorski i građevinski tim biti će u pripremi u slučaju potrebe za hitnim, privremenim rješenjima (poput privremenih potpornja).
10. Lokalitet će tijekom istraživanja ostati otvoren za javnost i biti će dozvoljen minimum smetnji uobičajenoj rutini života i aktivnosti.
11. Radovi će trajno biti dokumentirani videom i fotografijom. Nikakvi značajni ostaci životne aktivnosti neće biti uklonjeni prije njihove potpune dokumentacije.
12. Arheolozi neće jedini odlučivati o uklanjanju kasnijih građevnih ostataka i dokaza ljudske aktivnosti. Odluke će se donositi zajednički s projektantima i konzervatorom–arhitektom.
13. Rezultati istraživanja će biti objavljeni u što skorijem roku – u znanstvenom i u popularnom obliku.
14. Povremeno će se pozivati mediji, radi informiranja o radovima i privremenim rezultatima.
15. Planiranje konzervacije, obnove i prezentacije odvijati će se usporedo s arheološkim iskopavanjima. Njega će se primijeniti što je ranije moguće i što prije nakon završetka iskopavanja. Veliki dio konzervacije odvijat će se paralelno s iskopavanjima.

4.4. Konzervacija

Najzahtjevniji i neprekidni zadaci upravljanja lokalitetom su konzervacija i održavanje. Trenutno je očito, čak i prije bilo koje detaljne studije, da je stanje konzervacije Podruma loše. Uz prirodno starenje, uzroci ovome su povijesni, ali i suvremeni događaji i korištenja.

Lokalitet pati od mnogih konzervatorskih problema i problema propadanja koji neće nestati, već će se samo pogoršavati. Mnogi od uzroka propadanja još uvijek su aktivni, neki čak ugrožavaju integritet prostora i sigurnost posjetitelja.

Očito je propadanje gradiva, kamena ili morta, arhitektonskih i konstrukcijskih elemenata. Prodori vode kroz otvore, zidove i svodove su stalni. Oni ubrzavaju propadanje gradiva. Stari popravci, stari otvori (ne izvorni), kasnije intervencije – sve je problematično na ovaj ili onaj način, ali se njihovo stanje ne prati.

Nove aktivnosti iznad razine zemlje, uključujući dodavanje infrastrukture, mogu postati pogubne ako nisu ispravno planirane i provedene.

Početna i vizualna analiza među ostalima pokazuje i slijedeće probleme, kao i one potencijalne:

- Lokalizirana pitanja statike, ukoliko ih se ne tretira, mogu narasti i dovesti do većih problema, čak i mogućnosti potpunog gubitka.

- Mogući su veliki konstrukcijski problemi, koje se bez pomnije analize i praćenja stanja ne može uočiti.

- Postoji akutni problem gradskih i privatnih infrastruktura, uključujući cijevi za vodu, odvodnju, kanalizaciju, električne vodove i ostalo. Mnogi od njih nisu identificirani i u lošem su stanju u smislu popravka i održavanja. Prodiranje infrastrukture u Podrume je samo po sebi uzrok propadanja i namjernog uništavanja. Također je i estetski problem, koji uzrokuju same cijevi ili njihovo učvršćenje koje je često samo improvizirano. Nesumnjivo, sva infrastruktura koja nije u službi Podruma, mora se ukloniti iz prostorija Podruma i njihovih zidova. Naravno, ne treba se dozvoliti nikakva instalacija nove infrastrukture unutar

Podruma ili zidova, osim ako ne služi funkcijama ovih prostora. Čak i tada, ne bi ih trebalo instalirati bez konzervatorskog savjeta i razmatranja.

- Povijesno korištenje Podruma kao odlagališta otpada i kanalizacije. Ovo je očito po mnogim rupama u svodovima i jakom propadanju gradiva. Iako su integralni dio povijesti i priče o lokalitetu, potrebno je proučiti njihove destruktivne učinke i pobrinuti se za njih. U mnogim slučajevima morat će se eliminirati takve rupe, u nekim slučajevima će ih se proučiti i konsolidirati. Naravno, ni u jednom slučaju se ovi stari šahtovi ne smiju koristiti odozgo, bilo namjerno bilo slučajno.

- Lokalno propadanje materijala, kamena ili morta. Manje je problematično kada je u okomitim elementima (zidovima) koji su masivni, iako i tomu treba posvetiti pažnju. Kada se nalazi na svodovima i lukovima, propadanje materijala bi konačno moglo rezultirati uništenjem. Obično se problemi propadanja ubrzavaju ukoliko ih se ne tretira, i konačno dovedu do razine uništenja, te utječu na druge dijelove strukture. Tretman, osim preventivnog, može uključivati i lokalnu zamjenu kamenja, popravak sljubnica i injektiranje. Preventivne mjere iziskuju podrobnu analizu uzroka propadanja i njihovo moguće uklanjanje.

- Prethodna konzervacija, obnova i drugi agresivni postupci. Neki ne bi bili prihvatljivi u današnje doba, uzrokuju daljnje propadanje ili su, u najboljem slučaju samo vizualna smetnja. Takva je upotreba krivog gradiva i metoda, korištenje betonskih konstrukcijskih elemenata kao zamjene za povijesne, izgradnja novih svodova i elemenata itd. Potrebno ih je poništiti u slučajevima gdje je samo u pitanju konzervacija i kada su reverzibilni. U slučajevima vizualnog učinka, vraćanje bi trebalo uslijediti nakon povijesne analize, prioriteta, troškova, mogućih posljedica na aktivnosti iznad i drugo.

- Stalni prodori vode i poplave ne smiju se ignorirati. Oni uzrokuju štetu, čak ne i odmah i čak kad ju se teško može uočiti. Crpke mogu biti rješenje za poplave i podizanje razine vode, ali ovo rješenje ne može biti dostatno bez pronalaženja

uzroka prodora vode. Proučavanje odvodnje, analiza funkcioniranja i poboljšanja, treba biti dio konzervatorskih studija.

Za bilo kakvu ispravnu konzervaciju i kontrolu vlage potrebno je spriječiti prodor vode iz krovova i zidova (to može biti iznimno važan faktor pri odlučivanju o korištenju prostora).

- Nedovršena iskopavanja. Među ostalim, ovdje se mogu skrivati nepoznati uzroci propadanja, i može uključivati područja kojima se ne može pristupiti radi konzervacije, nadzora i popravka. U što skorijem roku moraju se završiti iskopavanja i uklanjanja povijesnog otpada. Dobra namjera prikaza presjeka i «povijesne» ispune u prezentaciji nije vrijedna rizika i problema. Suvremene metode prezentacije to mogu učiniti bolje, a bez rizika za konzervaciju. Bilo koje arheološke aktivnosti treba vidjeti i kao mogućnost novih spoznaja, uglavnom o utjecajima na lokalitet, poput temelja, povijesnih razina vode i podova itd.

- Aktivnosti i funkcije iznad razine zemlje. Oni se moraju ponaosob analizirati kako bi se shvatio njihov utjecaj na stanje konzervacije svodova. Nove planirane aktivnosti nad zemljom ne smiju se dozvoliti bez razmatranja njihova utjecaja na podzemnu razinu.

- Suvremene funkcije i njihov utjecaj. Ovo uključuje posjetitelje, izložbe, stalne i povremene aktivnosti, komercijalnu djelatnost, svakodnevno korištenje prostora kao ulaza u grad, uvođenje električne energije i rasvjete, sanitarnog čvora i ostalo. Neke nisu štetne, ali ih sve treba proučiti i pratiti stanje. Neke imaju uglavnom vizualne utjecaje, ali druge bi mogle imati fizičke i uništavajuće. Neke jednostavno nisu primjerene povijesnom lokalitetu svjetskog značaja, kao što je ovaj.

Sve navedeno i više, upućuje na najvažniji postupak koji treba što ranije napraviti: izradu sveobuhvatne konzervatorske studije.

Nakon dokumentacije, potrebno je napraviti makro i mikro analizu stanja konzervacije i uzroka. To bi trebao učiniti interdisciplinarni tim. Analiza će istražiti arhitekturu, statiku, infrastrukturu, materijale i povijesne dokumente. Dobivene studije će biti

detaljne, upućivati na prioritete i rizike i kao cilj imati sigurno otvaranje lokaliteta, te njegovu javnu uporabu.

Preporuke

1. Pripremiti iscrpno izvješće o stanju konzervacije.
2. Što ranije pripremiti detaljnu konzervatorsku studiju, uključujući plan rada temeljen na prioritetima.
3. Primijeniti konzervatorsku studiju trebaju vješti, iskusni stručnjaci.
4. Uključiti plan manjih obnova, s ciljem popravka, održavanja, prezentacije i konzervacije.
5. Pripremiti detaljne planove održavanja i praćenja stanja.
6. Obučiti i zaposliti osoblje koje će se baviti stručnim održavanjem struktura.

Slika 96. Nova infrastruktura – odvodnja, istočni dio hodnika Y

Slika 97. Infrastruktura koja prodire odozgo – hodnik 8

Slika 98. Prethodna konzervacija, rekonstrukcija i drugi agresivni postupci – 15A

Slika 99. Nova infrastruktura koja prodire odozgo – hodnik Y

Slika 100. Povijesno korištenje Podruma kao rješenja za odlagalište otpada i kanalizaciju – dvorana 6A

Slika 101. Nedovršena iskopavanja – hodnik Y

Slika 102. Utjecaj novog sistema rasvjete – dvorana 2C

Slika 103. Prodor vode i poplava – hodnik 17E

Slika 104. Nedovršena iskopavanja – hodnik 17E

4.5. Turizam i upravljanje posjetiteljima

Podaci o turizmu

Podrumi su nesumnjivo jedna od većih turističkih atrakcija u Splitu, istodobno i jedan od najboljih građevnih ostataka svog razdoblja. Rastom turizma u zemlji i gradu, ubrzano raste i broj posjetitelja Podruma. Do sada, on je gotovo jednak broju posjetitelja grada. Zbog raznih aktivnosti u podzemnim prostorijama, može se predvidjeti da će broj posjetitelja Podruma biti i veći od broja posjetitelja grada. U svakom slučaju, prostorno je koncentriraniji, stoga i zahtjevniji u smislu upravljanja i mogućih utjecaja na povijesno tkivo. Stoga upravljanje posjetiteljima nije samo konzervatorska tema, već zahtijeva pomno planiranje, praćenje stanja i uključuje razne aspekte.

Slika 105. Turisti u Podrumima

Broj i trend posjetitelja grada Splita i Podruma

Broj posjetitelja Splita brzo i stalno raste od 1995. Danas on broji oko 200,000 godišnje – više nego deseterostruko od 1995. Unatoč rastu, broj je još uvijek mali ako ga usporedimo s predratnim razdobljem, kada je krajem osamdesetih dosezao 340,000 godišnje (Crtež 10).

Još jedan trend povezan s ponašanjem posjetitelja je da dok ranije mnogi posjetitelji grada ne bi posjetili Podrume, danas je taj broj izjednačen. (Crtež 11). Ako pretpostavimo očekivani rast posjeta gradu i Podrumima, ovaj trend predstavlja izazov i pruža velike mogućnosti.

Crtež 10: Ukupan broj posjetitelja Splita 1985.-2006.

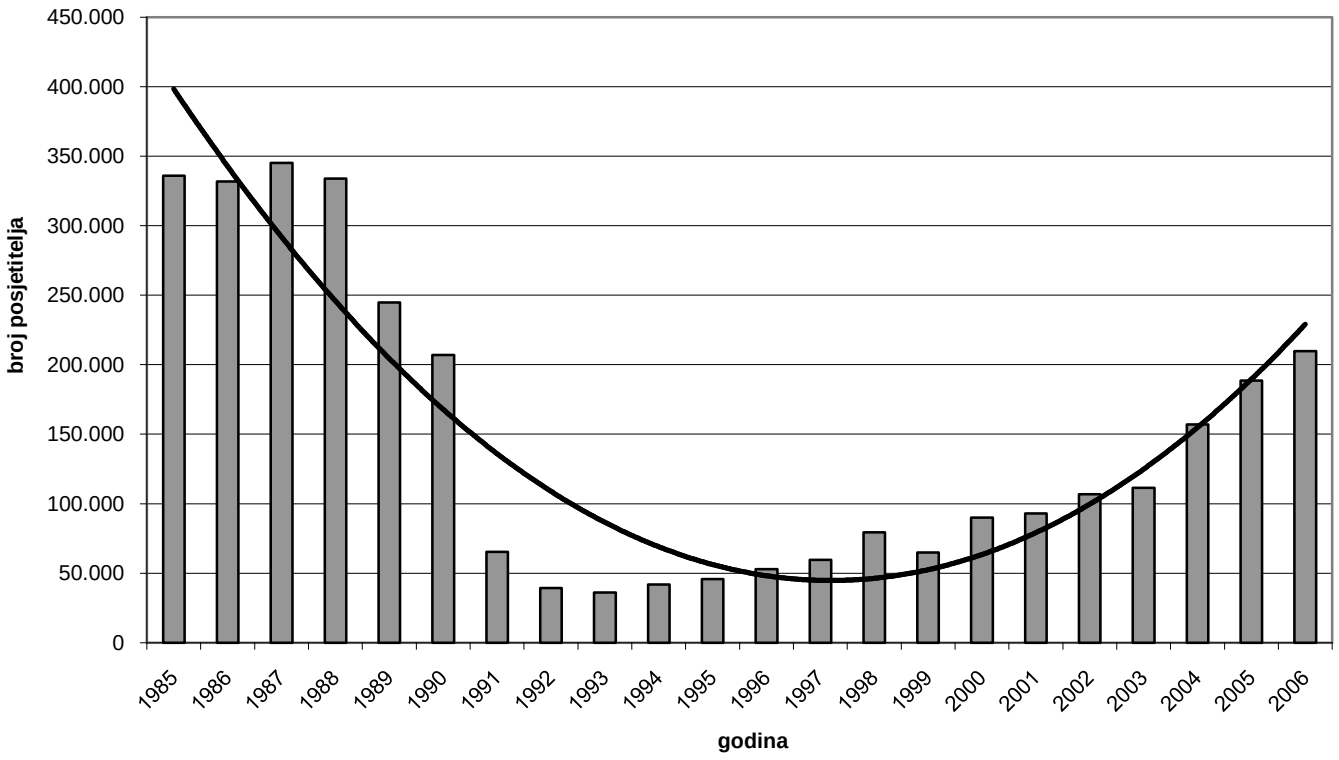

Još jedna izazovna tema, vidljiva iz Crteža 12 i zajednička sa ostalim turističkim destinacijama u svijetu, razlika je između broja turista tijekom sezone (više od 35,000 u kolovozu) i izvan sezone (zimi manje od 4,000 mjesečno). Visoki brojevi zahtijevaju ogromnu infrastrukturu i rješenja upravljanja posjetiteljima, koja se van sezone jedva koriste i mogu predstavljati teret gradu.

Crtež 11: Ukupan broj posjetitelja Splita i Podruma 1995.-2006.

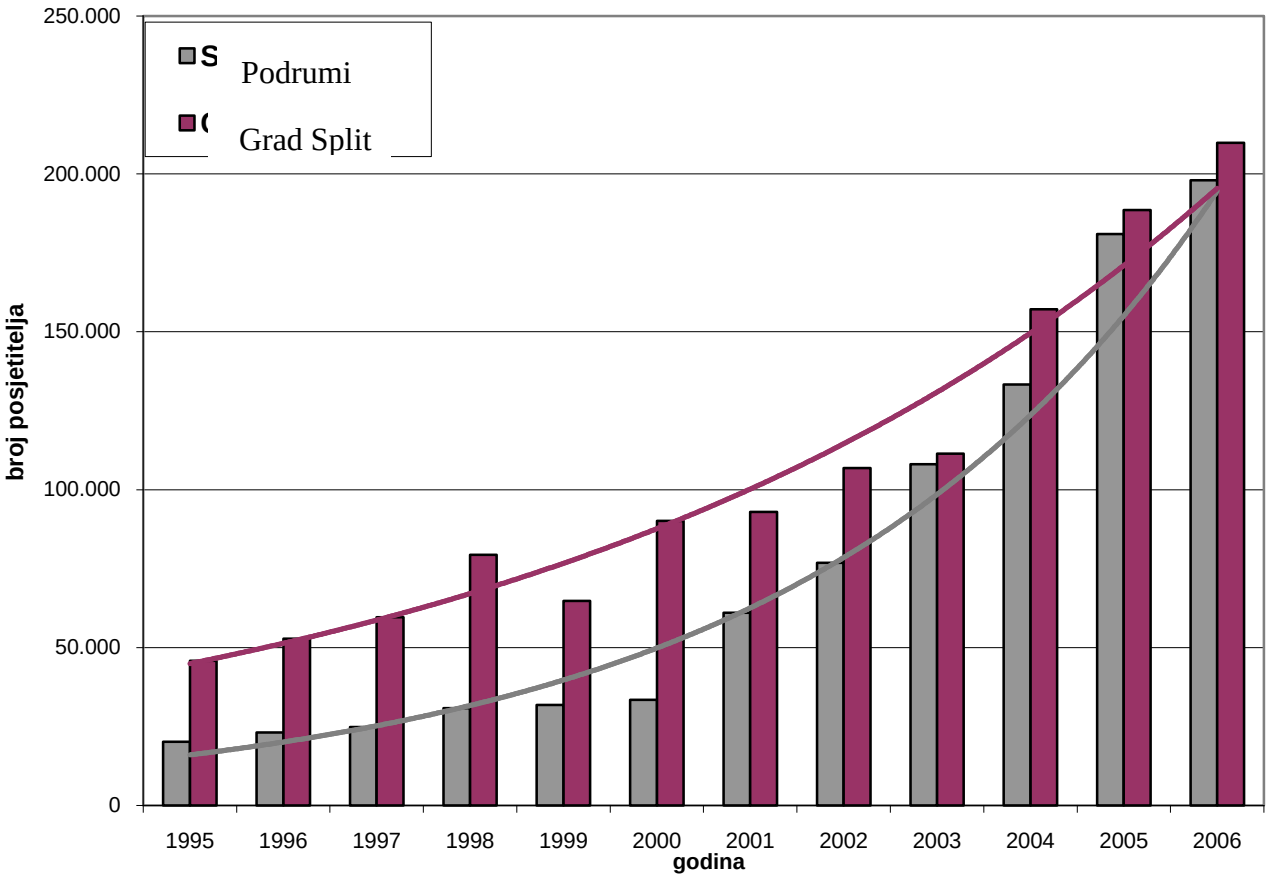

Crtež 12: Broj posjetitelja Splita 2007.

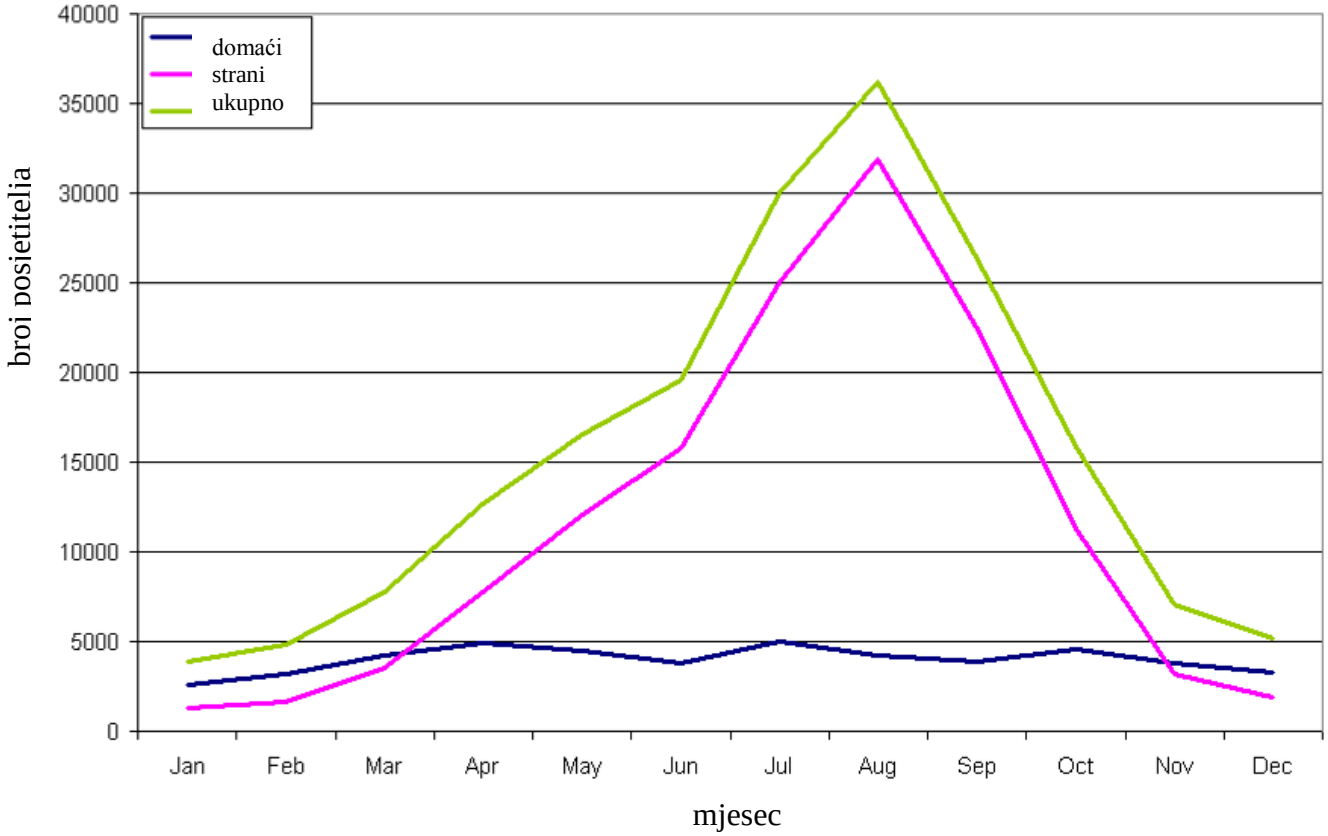

Treba pretpostaviti da će se trendovi koji su očiti iz analize podataka nastaviti. Broj turista, a isto tako i prihodi, nastaviti će s rastom. Istovremeno će trebati upravljati s različitim posljedicama rastućeg broja posjetitelja.

Direktni i indirektni utjecaj na povijesno nasljeđe i kvalitetu života u gradu biti će znatan, i mora se predvidjeti ispravnim planiranjem.

Sekundarni problem koji još nije proučen, a mogao bi postati velik, je dolazak posjetitelja brodovima za kružna putovanja. Oni, za razliku od ostalih sredstava prijevoza, donose veliki broj posjetitelja odjednom. U slučaju lokaliteta s ograničenim kapacitetom posjeta, kao što su to Podrumi, ovo bi mogao postati ozbiljan izazov.

* Analizirani podaci se odnose na posjetitelje koji plaćaju ulaznicu za Podrume i informacije prikupljene od hotela. Ne postoje podaci o broju pješaka koji prolaze dnevno kroz Podrume koristeći ih kao ulicu, ili o obiteljskim posjetima, koji u određenom razdoblju u godini može biti znatan.

Upravljanje turizmom u Podrumima

Podrumi su podijeljeni u prolaz u kojem se nalazi «sajam rukotvorina» u središnjem dijelu, i na istočni i zapadni dio kojim danas upravlja HULU (udruga umjetnika). Prvi dio ima slobodan ulaz, dok su za druge potrebne ulaznice. Crtež 13 pokazuje postojeće pravce kretanja posjetitelja u Podrumima, pri ulasku iz smjera Rive (većina korisnika).

- **Prodaja ulaznica** – mjesto za prodaju ulaznica (informacije i ulaz) nalazi se u zapadnom dijelu Podruma (Crtež 13). Ovaj dio je od središnjeg odvojen metalnom ogradom i vratima, koja se mogu zatvoriti i odvojiti ovaj dio od ostatka, te ga zatvoriti za javnost. Prodaja ulaznica se nalazi iza, vrlo blizu ogradi i vrši se na privremenom, neestetskom pultu (slika 108).

Da bi kupili ulaznicu za Podrume, posjetitelji moraju manevrirati između suvenirnice, ograde i dvaju antičkih bunara. Ovakva situacija ostavlja malo prostora za prolaz, naročito kada na ulaz čekaju velike grupe. Mali prostor utječe i na glavni prolaz jer kada nekoliko grupa čeka na ulaznice, naročito u vrijeme sezone, ulaz u Podrume je često prenatrpan. U tom razdoblju vrijeme čekanja je relativno dugo jer samo jedna osoba (izuzetno predana) radi, u sezoni i izvan nje.

U istočni dio, koji je također odvojen ogradom i vratima od središnjeg prolaza, ulazi se s istom ulaznicom koja je kupljena u suprotnom dijelu. U ovome dijelu ulaznice se kontroliraju samo u srcu sezone. Situacija je daleko od zadovoljavajuće, kako u funkcionalnom, estetskom, tako i u oblikovnom smislu.
Lokalitet koji je na Listi svjetske baštine, toliko privlačan posjetiteljima, ne smije funkcionirati u tako lošim i neadekvatnim uvjetima.

Slika 106. Prenatrpanost ulaza u Podrume

Slika 107.

Mjesto prodaje ulaznica u zapadnom dijelu hodnika Y

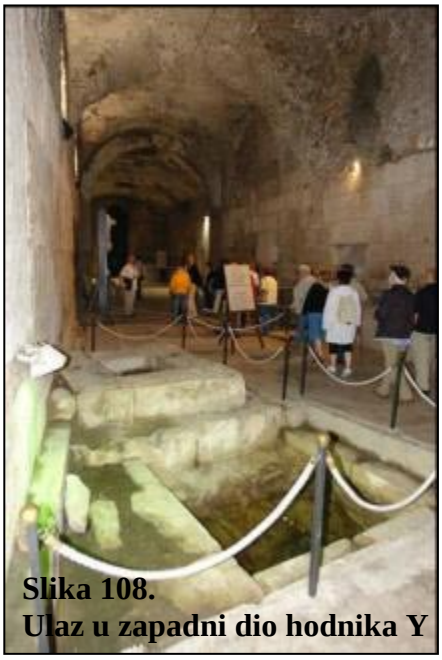

Slika 108.
Ulaz u zapadni dio hodnika Y

Crtež 13: Ulaz u Podrume i postojeći pravci kretanja

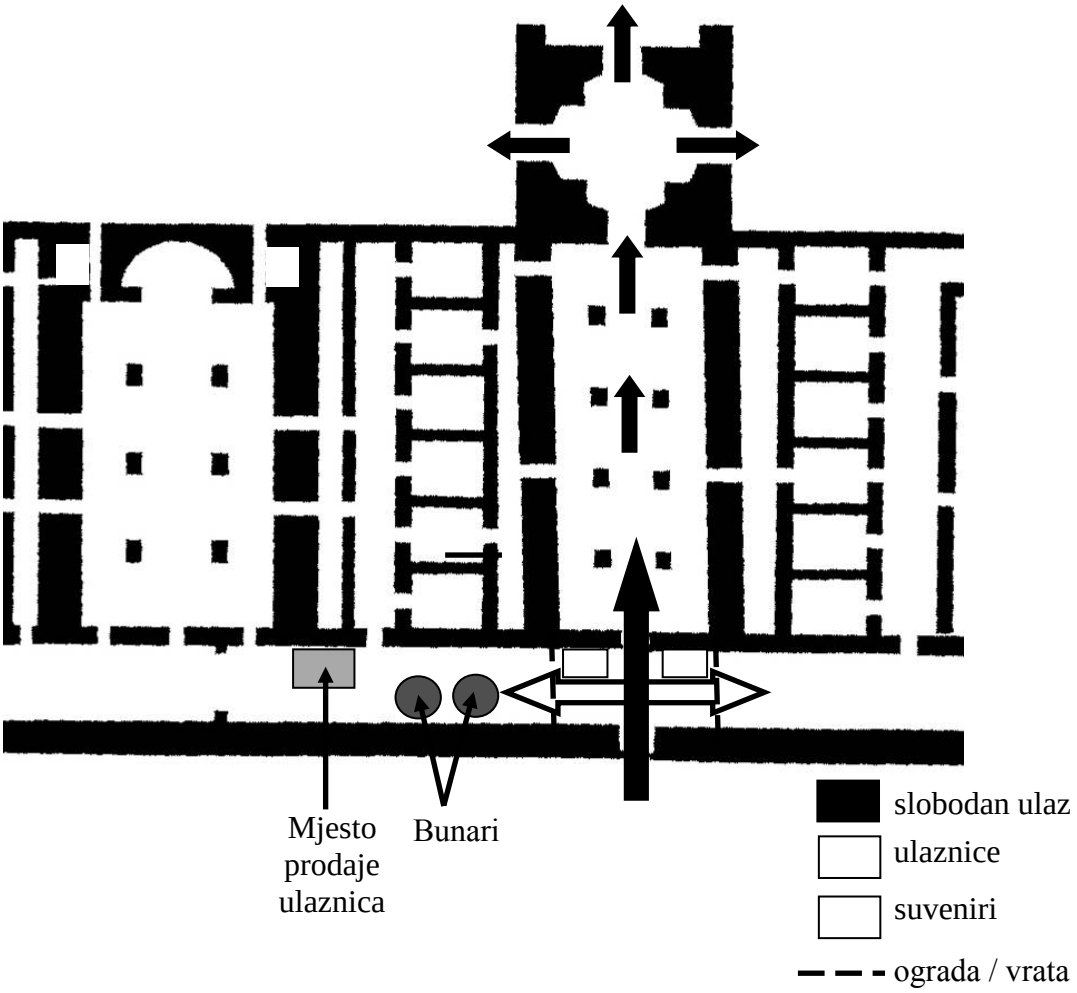

Infrastruktura

- **Voda** – u Podrumima postoji tekuća voda, no nije za javnu uporabu (osim u sanitarnom čvoru). Pitka voda i mjesta za pitku vodu moraju biti dostupna javnosti, naročito s obzirom da postoji želja produljiti boravak posjetitelja u Podrumima.

- **Sanitarni čvorovi** – smješteni su u zapadnom dijelu Podruma (hodnik Y) i ranije su u tekstu opisani. Kao što je već u tom poglavlju rečeno, sanitarni čvorovi nisu dostatni za broj posjetitelja i smješteni su u antički prostor koji bi trebalo koristiti u primjerenije svrhe.

- **Odmorišna mjesta** – danas ne postoje odmorišna mjesta za posjetitelje Podruma. Odmorišna mjesta (klupe) moraju postojati zbog raznolikosti posjetitelja, u koje su uključeni i stariji, i trebala bi biti smještena na strateškim pozicijama.

- **Kante za otpatke** – u Podrumima ne postoje kante za otpatke. Iako je mjesto obično čisto, treba postojati mjesto na kojem se mogu baciti mali paketići, plastične vrećice, boce i sl.

Za svu infrastrukturu koja je spomenuta, potrebno je planiranje, lokacija i oblikovanje. Prvo treba razmotriti da li se uopće mora nalaziti unutar Podruma ili postoji alternativna lokacija. Na primjer, postojeći sanitarni čvorovi s jedne strane nisu dovoljni, a s druge zauzimaju povijesni prostor i zahtijevaju infrastrukturu za koju je bolje da se nalazi negdje drugdje.

- **Sigurnosne mjere** – sigurnost posjetitelja u Podrumima može se podijeliti na osnovnu sigurnu rutu posjeta, koja uključuje rukohvate, primjerene podove, primjerenu rasvjetu, znakove upozorenja, i na probleme koji se odnose na samu građevinu i njezinu stabilnost. U najgorim sigurnosnim slučajevima, neke dijelove se može zatvoriti za javnost dok se ne poprave.

Slika 109.
Opasnost od pada kamenja sa stropa u hodniku 17E i 20

- **Pristup i infrastruktura za invalide** – invalidi mogu pristupiti većem dijelu Podruma, no ne postoji mogućnost prolaska Podrumima prema povijesnoj jezgri grada u invalidskim kolicima. Ovo je moguće samo stubama, a nisu postavljene nikakve naprave za invalide. Ne postoji oprema za slijepe, trodimenzionalni modeli koje se može opipati, Braillovo pismo na znakovima ili audio oprema.
  Potrebno je uložiti maksimalan napor da bi se omogućili posjeti i razumijevanje invalida, a da se time ne kompromitiraju kulturne vrijednosti lokaliteta.

- **Procjena utjecaja** – Broj posjetitelja je u stalnom porastu, a s tim i utjecaj na lokalitet. Negativan utjecaj se može spriječiti, ali je potrebno njegovo razumijevanje, ispravan monitoring i indikatori. Oni bi trebali biti dio detaljne konzervatorske studije. Uz postojeću statistiku, detaljnija će biti korisna, poput duljine trajanja posjeta Podrumima, vrstu posjeta - individualni ili grupni, zadovoljstvo itd. Neki od ovih će zahtijevati upitnike.

- Postojeća statistika daje podatke o broju posjetitelja s ulaznicama, tj. onih koji posjete lokalitet. Vjerojatno je veći broj onih, turista ili lokalnog stanovništva, koji uđu u grad kroz glavni ulaz Podruma sa obalne strane, i ne posjećuju lokalitet već ga koriste kao ulicu koja povezuje Rivu s gradskim središtem i povijesnom jezgrom. Čak i bez brojanja, taj broj je velik, i treba ga uzeti u obzir pri konzervaciji i pravilnom upravljanju.

- Ostala pitanja koja se odnose na posjete, kao što su prezentacija i različite funkcije, obrađena su u zasebnom poglavlju.

Preporuke

1. Tri različita dijela Podruma trebaju se ogledati u njihovim namjenama. Određena namjena će odrediti oblikovanje, opremu, infrastrukturu i ostala pitanja vezana uz upravljanje posjetiteljima.
2. Preporučuje se da zapadni dio postane centar za posjetitelje Splita, središnji dio ostane prolaz i «tržnica», a istočni se dio posveti arheologiji, arhitekturi i umjetničkoj galeriji.

   Detaljnija rasprava o ulozi centra za posjetitelje i njegovih potreba u smislu prostora i opreme mogla bi rezultirati u njegovoj podjeli na dvije ili više lokacija. U svakom slučaju, Podrumi moraju postati značajan dio takvog «decentraliziranog» centra.
3. Mjesto za prodaju ulaznica treba preoblikovati i ispravno smjestiti.
4. Sanitarni čvorovi će biti premješteni u novu građevinu, sjeverno od Podruma. Bit će ispravno oblikovani u skladu s brojem posjetitelja i kvalitetom mjesta.
5. Treba pripremiti detaljne planove za infrastrukturu za posjetitelje, sigurnosne mjere, pristup za invalide i označavanje.
6. Posjet Podrumima biti će dio obilaska grada, kroz koordinaciju s turističkim organizacijama. Posjetitelj podruma će ovdje dobiti informacije o gradu i opcijama razgledavanja i infrastrukturi.
7. Tiskani informacijski materijali biti će pripremljeni i distribuirani besplatno ili prodajom.
8. Lokalitet će biti dobro prezentiran i interpretiran kao povijesna građevina – neovisno o bilo kojoj drugoj funkciji koju može imati.
9. Trud će biti uložen u uključivanje ponude koja nosi prihod, primjerice knjižare, kavane itd, bez kompromitiranja kulturnih vrijednosti. Neki od ovih sadržaja će se nalaziti unutar Podruma, neki će biti vezani uz njih, bilo fizički bilo upravljački (pod istom upravom).
10. Prodaja ulaznica – vidi poglavlje 4.7.

4.6. Prezentacija i interpretacija

Zbog načina na koji se lokalitet koristi i prezentira, gotovo ga je nemoguće shvatiti kao jednu cjelinu i kao dio Palače. Postoje tri funkcionalna prostora, prolaz od obale prema gradu, arheološki lokalitet s nedovršenim radovima i veliki nadsvođeni prostori, s ničim u njihovoj prezentaciji što bi ponudilo opsežnije razumijevanje mjesta.
S druge strane nadsvođeni su prostori, kao dio Dioklecijanove palače, interpretirani kao odraz gornjih struktura (uglavnom uništenih) – jedno od glavnih razloga za posjet Splitu.
Ova kontradikcija između povijesno-arhitektonskog značaja, atrakcije za posjetitelje i stvarne situacije, mora se razriješiti ispravnim korištenjem prostora i suvremenom i atraktivnom prezentacijom. Prostore treba vidjeti kao najbolji prostor i priliku za predstavljanje grada, njegove povijesti, razvoja, arheologije i kao mjesto pružanja informacija. Trenutno je prezentacija loša, sastoji se od nekoliko ploča s objašnjenjima (same po sebi su dobre) i kratkog filma koji se prikazuje na zahtjev. Buduća interpretacija i prezentacija bi se trebala pozabaviti s nekoliko pitanja kao što su:

- Metodološki plan označavanja. Potrebne su jasne, dobro oblikovane i ispravno postavljene oznake, bez obzira na sustav prezentacije. U to su uključeni smjerovi i znakovi objašnjenja.

- Postavljanje oznaka u povijesnoj strukturi treba uzeti u obzir konzervatorske zahtjeve.

- Treba promisliti i oblikovati druge metode prezentacije poput filmova, modela, uprizorenja, zaslona osjetljivih na dodir, računala i dr. Ovo predstavlja čitavo stručno područje koje iziskuje ispravno planiranje i pravi tim stručnjaka.

- Stalne izložbe koje pričaju povijest prostora i kroz njih i priču o povijesnoj jezgri Splita.

- Arheološku izložbu, dobro prezentiranu i objašnjenu. Može uključivati prave muzejske predmete, što će zahtijevati izradu zaštićenog prostora. Također, može se sastojati i samo od dobro prezentiranih kamenih i arhitektonskih predmeta, s ostalim nalazima predstavljenim drugom metodom.

- Pisani materijali koji će služiti kao objašnjenje prostora, Palače i gradske jezgre.

- Vođene ture koje će voditi uvježbani profesionalni vodiči i elektronski vođene ture.

- Funkcije koje ometaju mogućnost ispravnog objašnjenja i prezentacije mjesta ne smiju biti smještene u Podrumima.

- Završetak iskopavanja treba vidjeti kao dio ciljeva prezentacije. Postojeće stanje iskopina stvara pomutnju. Područja koja su izvorno bila natkrivena stropom ili svodom ponovno treba natkriti (odluka o rekonstrukciji ili drugom rješenju pitanje je detaljnog planiranja).

Preporuke

1. Pripremiti program interpretacije i prezentacije. Takav program će postaviti koncepte, pravila, ideje za smještaj, metode, potrebne prostore i infrastrukturu i dati smjernice detaljnom planiranju.
2. Pripremiti i primijeniti detaljni plan interpretacije i prezentacije.
3. Ukloniti funkcije koje nisu vezane uz lokalitet, uglavnom one koje ometaju prezentaciju i objašnjenje prostora.
4. Obučiti vodiče specijalizirane za Palaču.
5. Pripremiti dobre i privlačne pisane informacijske materijale.

4.7. Korištenje – namjene

Grad i druge nadležne institucije moraju donijeti odluku o najboljem korištenju i namjenama ovog prostora. Podrumi su jedan od najimpresivnijih djela arhitekture i građevinarstva tog razdoblja. U gradu koji postaje sve veća turistička atrakcija, ovo mjesto je nevjerojatno atraktivno za prezentaciju i korištenje, a u isto vrijeme se ne koristi pravilno. Mjesto danas funkcionira i priskrbljuje samo mali dio onoga što bi moglo uz dobro planiranje, konzervaciju, prezentaciju i upravljanje.
Kao što je već rečeno, Podrumi su funkcionalno podijeljeni na četiri dijela:

- Zapadni dio čine cjeloviti, nadsvođeni, no prazni prostori, s nekim oznakama objašnjenja. Ponekad se koristi za privremene funkcije poput izložbi, kazališnih predstava, čak i privatnih zabava. Neki su prostori zatvoreni za javnost i koriste se kao spremišta i za infrastrukturu, i mali prostor se koristi kao sanitarni čvor. Neki dijelovi nisu iskopani. Potrebna je ulaznica.

- Istočni dio se sastoji od nadsvođenih prostorija, povijesnih nenatkrivenih dvorišta, područja s uništenim svodovima i velikim neiskopanim i neodržavanim prostorima zatvorenim za javnost. Ista ulaznica se koristi i za ovaj dio.

- Veliki prostor koji se nalazi između dva gore navedena koristi se kao prodajno mjesto za razne suvenire, koji nisu izravno povezani sa Splitom. Njegova druga i osnovna namjena je uloga vrata tj. prolaza koji povezuje obalno šetalište s unutrašnjošću Palače/gradskom jezgrom. Stoga veliki broj korisnika ovog prostora nisu posjetitelji Podruma.

- Dugačak hodnik koji povezuje ostala tri prostora. U nekim dijelovima su prodajni štandovi sa suvenirima, sanitarni čvor, povremene izložbe, a dio je zatvoren za javnost i neiskopan.

Slika 110. Privatna zabava u dvorani 6A

Slika 111. Prodajni sajam u dvorani 6A

Slika 112. Sajam obrta u hodniku Y

Iako izgleda da gotovo svaki posjetitelj Splita posjeti i Podrume (vidi statistike) – to se ne može smatrati pokazateljem uspjeha niti se može donijeti zaključak da se ništa dodatno ne treba učiniti za posjetitelje.

Splitu nedostaje pravi, suvremeni centar za posjetitelje, u kojem posjetitelj grada može saznati sve o Dioklecijanovoj palači, Podrumima, povijesti i razvoju grada i njegove arhitekture. Podrumi bi mogli biti idealna lokacija za takav centar – mjesto na kojem će posjetitelj uživati u «pravoj stvari», a u isto vrijeme će mu se predstaviti, putem različitih medija, gore navedene teme.

Takav centar se, ukoliko to bude potrebno, može proširiti na novu građevinu koja će se sagraditi sjeverno od Podruma. Ispravne specifikacije i planiranje će dovesti do drugih namjena koje se uz centar mogu istodobno smjestiti u istom prostoru.

Centar za posjetitelje biti će usmjeren na informaciju i edukaciju, namijenjen lokalnoj publici i vanjskim posjetiteljima, djeci i odraslima. Posjeti školske djece bi trebali postati stalan dio rasporeda na različitim školskim razinama.

Centar za posjetitelje ne smije se brkati sa suvremenim informacijskim centrom/centrima koji su prijeko potrebni, a koji bi trebali biti smješteni na pogodne lokacije u gradu.

Istočni dio bi trebao biti posvećen arheologiji. Preporuka za neiskopane ostatke, kada budu iskopani, je samo konzervacija i prezentacija, bez rekonstrukcije. U slučaju da se u Podrumima nađu građevni ostaci Palače koja se nalazila iznad, treba uložiti sve napore da se oni stabiliziraju in situ, onako kako budu nađeni. Ako konzervacija i zaštita budu dozvoljavale, pokretni nalazi mogu biti izloženi u ovom dijelu.

Prodaja ulaznica za jedan ili oba dijela pitanje je upravljanja i financijskog planiranja. U svakom slučaju, preporuka je da se ulaznice ne naplaćuju građanima Splita za redovne posjete i izložbe.

Središnji dio će zadržati namjenu podzemne ulice koju koristi lokalno stanovništvo i posjetitelji. Također ju treba nastaviti koristiti kao prodajno mjesto, iako sa strogom kontrolom kvalitete i vrste robe. Najbolje je da bude pod istom upravom koja vodi skrb o cijelom kompleksu Podruma.

Preporuke

1. Pripremiti cjelokupni plan korištenja prostora i plan njegove reintegracije kao dijela Palače.
2. Od iskusnog tima stručnjaka naručiti plan prezentacije i interpretacije.
3. Pripremiti listu namjena koje se mogu nalaziti u prostorima i ispravno se odnositi prema njihovoj povijesti, vrijednostima i korisnicima.
4. Preporučuje se da se zapadni dio prvenstveno koristi kao centar za posjetitelje, a istočni kao prezentacija arheološkog nalazišta i iskopina.
5. Pripremiti godišnji plan korištenja prostora koji se neće moći promijeniti niti improvizirati.
6. Iz središnjeg dijela ukloniti prodajnu djelatnost koja nema veze s ovim prostorom. Najispravnija i vezana prodajna aktivnost bi trebala biti na razini «muzejske trgovine» (iako ne treba zamijeniti pravu muzejsku trgovinu).
7. Stvoriti posebnu «jedinicu za upravljanje Palačom» koja će biti odgovorna za upravljanje prostorima iznad i ispod razine zemlje.
8. Ukloniti parkiralište ispred ulaza. Preoblikovati područje i razmotriti mogućnost proširenja vidljivog dijela pročelja s obje strane ulaza.
9. Jedinica za upravljanje će odlučivati tko plaća, koliko i u kojim dijelovima lokaliteta.
10. Građani Splita neće plaćati redovne posjete lokalitetu i izložbama.

4.8. Infrastruktura

Postoje dvije vrste infrastrukture, prva je ona potrebna javnosti i posjetiteljima, a druga ona koja koristi prostore Podruma i prolazi kroz njih, a nije vezana za njihovo funkcioniranje.

- **Električna energija** – u Podrumima postoji električna energija koja se koristi za rasvjetu i druge namjene.

  Veliki transformator je smješten u hodniku 12 i daje električnu energiju nekim dijelovima povijesne jezgre.
- **Rasvjeta** – u Podrumima postoji sistem rasvjete, no nije postavljena nikakva posebna rasvjeta – niti za posjetitelje, niti za konzervaciju, ni prezentaciju.
- **Sistem klimatizacije** – u Podrumima ne postoji klimatizacija, niti za potrebe posjetitelja, niti za konzervaciju.
- **Odvodnja vode** – s obzirom da se strukture nalaze ispod razine mora, a razina svježe vode je visoka, instalirana je suvremena crpka koja kontrolira razinu vode, kao i veliki generator koji osigurava njezin stalan rad. U istočnom dijelu Podruma je 1996. godine instaliran sustav odvodnje, da bi se uklonila nadiruća voda koja se nakupljala u tom području (izvor vode nije jasan u svim slučajevima). Kolektor u istočnom dijelu hodnika Y prikuplja vodu iz istočnog dijela Podruma i usmjerava ju prema pumpi u zapadnom dijelu. Također skuplja vodu s betonske platforme na gornjoj razini, što je trebalo biti spojeno s glavnim kolektorom na Rivi. Iz nekih arheoloških razloga, danas je privremeno spojen s kolektorom u istočnom dijelu hodnika Y (zasigurno nije dobra situacija).
- **Kanalizacija** – U sanitarnom čvoru postoji kanalizacijski sustav. Kroz Podrume prolaze kanalizacijske cijevi koje nemaju veze s uporabom lokaliteta, već pripadaju građevinama koje se nalaze iznad. Uobičajena su istjecanja iz sustava u Podrume.
- **Pitka voda** – u Podrumima postoji tekuća voda, no ne za javnu uporabu (osim u sanitarnom čvoru). Kao i kod kanalizacije, problematični su oni dijelovi koji prolaze kroz lokalitet ali nisu dio njegove uporabe.
- **Sanitarni čvorovi**– nisu dovoljni za broj posjetitelja i nisu dobro smješteni. Nema prostora za njihovo širenje u budućnosti.

Preporuke

1. Ukloniti sve cijevi, kablove i dr. koji ne koriste Podrumima i njihovim posjetiteljima.
2. Isplanirati čitavu potrebnu infrastrukturu. Jedna od uputa pri planiranju treba biti minimalni vizualni i fizički utjecaj.

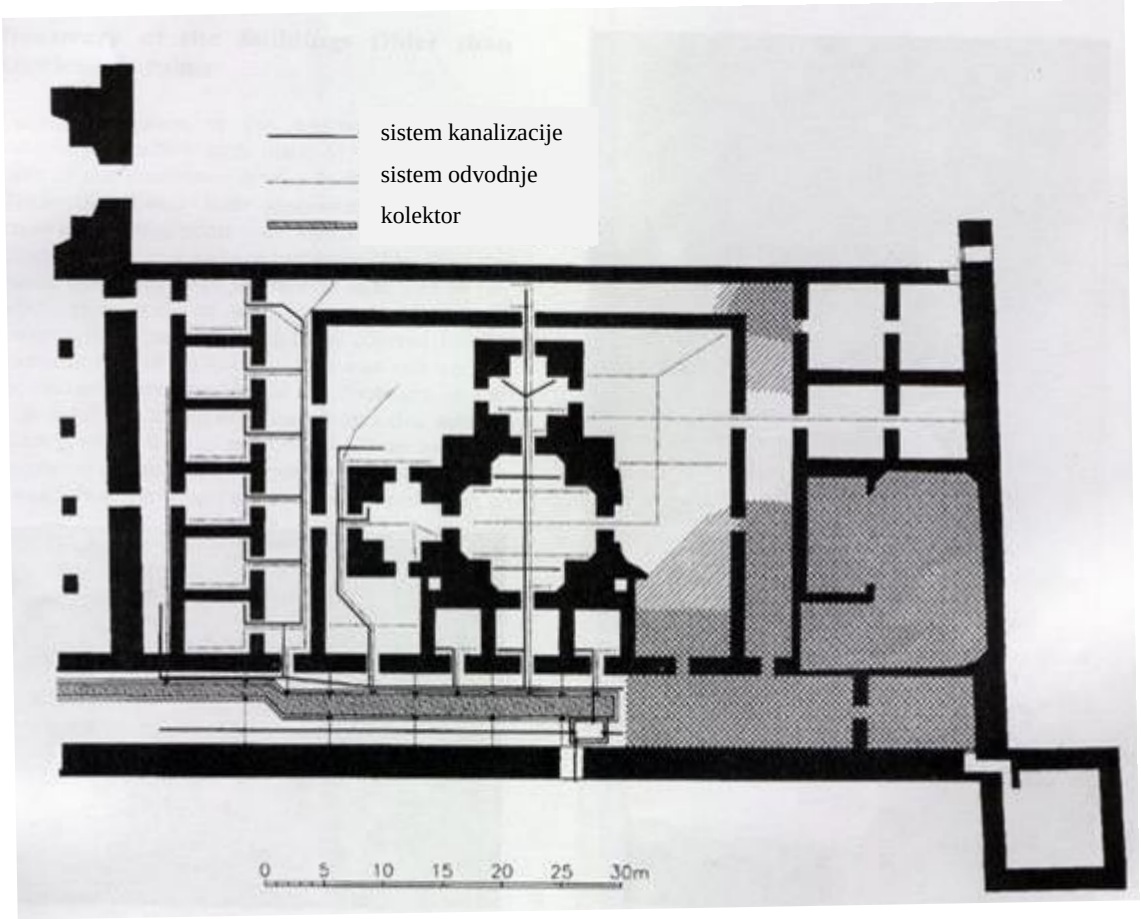

Crtež 14: Sistemi kanalizacije i odvodnje u istočnom dijelu Podruma (Izvor: Rehabilitacija 1 povijesne jezgre Splita. Split, 1996.)

4.9. Financije

Današnji sistem financiranja je vrlo jednostavan – prihodi od prodaje ulaznica i od aktivnosti koje se odvijaju u Podrumima se koriste za održavanje Podruma, plaću osobe koja vodi prostor i za potporu umjetnicima. U Podrume se ne ulaže novac iz ostalih izvora.

Da bi se došlo do financijskih sredstava potrebnih za ulaganja u fizičku rehabilitaciju, konzervaciju i velika poboljšanja infrastrukture, potrebno je potpuno promijeniti financijske sisteme i razmišljanja.

Postoji više strateških opcija:

- **«Zatvoreno tržište»** u kojem je jedini prihod onaj od rada Podruma i cijeli je prihod namijenjen upravljanju Podrumima, održavanju, konzervaciji, poboljšanjima.
- **«Poboljšano zatvoreno tržište»** u kojem postoji više izvora prihoda, uglavnom država/grad/ostalo, dodijeljeni budžet – raspoređen po namjenama, usmjeren samo poboljšanju i održavanju Podruma. Ova opcija zasnovana je na projektima i aktivnostima, te omogućuje poboljšanja infrastrukture (iz vanjskih izvora) zajedno sa stalnim održavanjem (po mogućnosti od prodaje ulaznica i aktivnosti unutar lokaliteta). Izuzetno je značajno da će prihod iz vanjskih izvora biti temeljen na višegodišnjoj osnovi i dugoročnoj viziji.
- **«Otvoreno tržište»** u kojem prihodi i izdaci mogu doći iz različitih izvora i ići u različite ciljeve (uključujući i prostore izvan Podruma). Ova opcija omogućuje korištenje prihoda iz Podruma na druge gradske potrebe. Nedostatak ove opcije je rizik od iskorištavanja Podruma iznad njihovih kapaciteta, a samo u svrhu stvaranja dobiti.

Preporuke

1. Pripremiti dugoročni plan poslovanja – plan poslovanja je potreban da bi se analizirali prihodi, izdaci i procjene troškova projekata – uključujući i rutinsko upravljanje.
2. Pripremiti financijsku strategiju – prihod od aktivnosti, posjeta, javnog budžeta, donacija.

4.10. Upravljanje i administracija

Dok se Plan upravljanja ne bavi strogo tradicionalnim upravljanjem, uključujući administraciju, potonje predstavlja ključan aspekt svakog operativnog plana.

Kao što je već opisano, danas su Podrumi djelomično pod upravom lokalnog ogranka udruženja umjetnika, a djelomično pod upravom Grada. U stvarnosti ne postoji nikakva struktura ili sistem upravljanja koji je sposoban voditi mjesto ovakvog značaja. Ne postoji tijelo zaduženo za planiranje budućnosti, bez obzira radilo se o konzervaciji i održavanju ili aktivnostima. Ovo danas obavljaju nadležni odjeli gradske uprave, koji obično nisu primjereno strukturirani za taj posao (u smislu broja osoblja, izobrazbe, budžeta, izdvajanja vremena).

Bez primjerenog, određenog sistema, malo je vjerojatno da će se mjesto poboljšati; bolje služiti javnosti i gradu. To ne znači da se pitanja konzervacije ne mogu izvesti ili voditi ispravno, ali čak i zbog konzervacije, biti će korisno imati stručno osoblje posvećeno samo Podrumima (ili čak uključiti i dijelove Palače koji se nalaze nad zemljom).

Prije bilo kakvog velikog poduhvata, potrebno je donijeti niz odluka.

Preporučuju se slijedeći postupci:

- Imenovanje odbora (Odbor za Dioklecijanovu palaču ili Odbor za Podrume).
- Imenovanje ravnatelja (koji je odgovoran odboru) – u početku na određeno vrijeme, dok traje definiranje prostora.
- Diskusije odbora, javnosti i stručnjaka o budućoj funkciji Podruma.
- Zaposliti malu grupu savjetnika koji će pripremiti plan koncepta lokaliteta.
- Zaposliti tim projektanata za pripremu detaljnih projekata lokaliteta.
- Stvaranje jedinice upravljanja, sa zaposlenicima i budžetom.
- Pripremiti kratkoročne i dugoročne akcijske i poslovne planove.
- Ako je uputno i neophodno, zaposliti novog ravnatelja za vođenje Podruma.

Odbor

Struktura odbora ovisi o tome da li instituciju vodi grad, ili zajedno grad-država (ili grad–županija–država).

Logična struktura odbora bi bila:

- Gradonačelnik ili njegov predstavnik
- Voditelj gradskog odjela financija (gradski blagajnik)
- Voditelj gradskog odjela za kulturu
- Voditelj gradskog odjela za konzervaciju
  (Ovo su već 4 člana iz gradske uprave, a da grupa ne bude prevelika, preporučljivo je ne prijeći ovaj broj)
- Ravnatelj gradskog muzeja (ili drugog relevantnog muzeja)
- Predstavnik iz područja turizma
- Jedan ili dva akademska predstavnika (arheologija, povijest, arhitektura itd.)
- Ravnatelj državnog konzervatorskog odjela
- Predstavnici države, županije – po jedan
- Ostali, ovisno o lokalnim administrativnim i stručnim potrebama

Ideja je imati strukturu stvorenu od kombinacije politike i uprave, stručnjaka u planiranju, u muzeologiji, konzervaciji i financijama.

Grad Split treba biti odgovorno tijelo, stoga i predsjedati odborom. Kada je stvoren odbor, među svojim prvim odlukama treba izglasati ravnatelja, koji će se prvih godina smatrati projektnim upraviteljem ili ravnateljem projekta. Potrebno je odrediti budžet za početne aktivnosti, uključujući plaće. Budžet će morati pokriti rutinsko vođenje prostora u postojećem obliku i djelokrugu, dok nema promjena.

Najpresudnije odluke koje je potrebno donijeti, a koje će odrediti smjer aktivnosti, tiču se namjene/namjena prostora.

- Dok će se središnji prostor nastaviti koristiti kao podzemna ulica, preporuka za ostale prostore je dobro interpretiran arheološki lokalitet i suvremeni centar za posjetitelje, koji će istodobno biti i gradski povijesni muzej.
- Sve ostalo, uključujući arheološka iskopavanja, infrastrukturu, ulaznice, prodajnu djelatnost, upravljanje i infrastrukturu namijenjenu posjetiteljima, sanitarne čvorove, izložbe itd. bit će rezultat ove prve odluke i ispravnog planiranja. Struktura administrativno-upravljačke jedinice će također biti rezultat iste odluke.

- S obzirom da proces može trajati dugo (za stvaranje Gradskog muzeja Jeruzalema trebalo je 10 godina intenzivnog rada), preporuka je razmisliti o seriji izložbi i aktivnosti koje će se organizirati tijekom ovog razdoblja. One također moraju biti rezultat planiranja i određene tematske logike – prostor vrlo brzo treba prestati biti mjesto ad-hoc aktivnosti i treba dobiti ozbiljnu reputaciju, mnogo ranije nego što službeno otvori svoja vrata.
- Niti jedna od ovih aktivnosti ne treba zaustaviti pripremu i primjenu detaljne konzervatorske studije. Sami po sebi, radovi na konzervaciji mogu biti privlačni i mogu ih pratiti specijalizirana razgledavanja i ploče s objašnjenjima. Na neko vrijeme ovo će morati biti aktivnost koja prati stvaranje prostora.
- Razgovor o marketingu bi mogao biti preuranjen, ali bi bio iznimno značajan za stvaranje «zdravih» očekivanja. Natječaj za oblikovanje logotipa, konferencije o temama vezanim za lokalitet, izložbe koje se izmjenjuju, posebna razgledavanja – sve to bi trebalo biti dio dobro planiranog pripremnog razdoblja.

Zaposlenici

Ovo je vrlo osjetljiva tema, s obzirom na visoke troškove. Istovremeno, ozbiljna kulturna institucija i arheološko nalazište ne može se stvoriti ili preživjeti bez pravih zaposlenika (brojem i kvalifikacijama).

Za ovakvo mjesto mogu postojati različite administrativne strukture, i stoga bi prerano bilo govoriti o određenoj strukturi i troškovima. U svakom slučaju, treba uzeti u obzir ravnatelja, tajništvo (asistenta), kustosa, bar dvije osobe za održavanje i jednu ili dvije osobe za prodaju ulaznica i informacije. Ovo može funkcionirati u ranim fazama, dok prostor još ne funkcionira potpuno kao centar za posjetitelje.

Mnogo toga ovisi o tome koliko će tajničkog i financijskog posla preuzeti postojeći gradski odjeli. U konačnici, Podrumi će morati biti administrativno neovisni, ali tek nakon što se započne s radom i dostigne rutinska faza.

Planiranje i konzultanti

Neke konzultante treba zaposliti u početnoj fazi, uglavnom tijekom početnih rasprava o budućima namjenama. Takve konzultante bi trebalo zaposliti kratkoročno, na određeni broj sati i pozivati ih na sastanke kada je to potrebno.

U principu treba stvoriti veću grupu za projektiranje koja će biti sastavljena od raznih stručnjaka. Oni trebaju stvoriti tim za stvaranje mjesta. Očekivano je da će nukleus takvog tima biti: arhitekt, konzervator-arhitekt (može biti ista osoba), dizajner interijera, stručnjaci za interpretaciju–prezentaciju (dva, jedan za koncept i jedan za pitanja oblikovanja). Drugi stručnjaci će asistirati temeljnoj grupi, a to će biti: kustos, inženjer za infrastrukturu, statičar, pravnik, savjetnik za turizam, ekonomist, arheolog i ad-hoc savjetnici, za izložbe i aktivnosti.

Otvorenje

Odbor i glavni konzultanti trebaju odlučiti kada je prostor spreman za službeno otvorenje. Ono neće biti kada je sve spremno, s obzirom da se radovi mogu znatno produljiti. Ali važno je prostor otvoriti kada je već u dobrom stanju i s izložbom namijenjenom otvorenju – dok se druga otvorenja mogu dogoditi i kasnije, drugom prigodom.

Poslovni plan

Od prvog koraka projekt treba pratiti ekonomsko promišljanje. Kao kulturno dobro, Podrumi imaju vrijednosti koje moraju biti zaštićene bez obzira donosili prihode ili ne. Kao kulturna institucija treba se što više približiti pokrivanju tekućih troškova. Treba proučiti razne mogućnosti prihoda, ali nikada ne kompromitirati visoke kulturne vrijednosti mjesta.

Treba imati na umu da većina arheoloških lokaliteta i muzeja ne donose dobit. Ako dobit postoji, ona je uglavnom od prodaje suvenira, restorana i kavana, od događanja (čak i vjenčanja – iako ih većina mjesta izbjegava, s obzirom da su privatna događanja) i s vremena na vrijeme, od vrlo uspješnih novih izložbi.

Split i centar za posjetitelje trebali bi imati korist od velikog broja posjeta gradu, i uzeti u obzir da svaki posjetitelj posjeti lokalitet. Ovo treba biti osnova za svaku ekonomsku studiju i poslovni plan – a to je zasigurno dobar početak.

Prostori i lokacija

Uredi uprave trebaju biti smješteni na lokalitetu. To izgleda kao rasipanje s prostorom, ali je ključno. U ovoj fazi planiranja bilo bi krivo predlagati lokaciju, s obzirom da se uz lokaciju trebaju odrediti i potrebne površine prostora.

Za vrijeme stvaranja lokaliteta trebalo bi neke prostore ispravno obnoviti i adaptirati za privremene urede. To ne treba biti konačna lokacija, i stoga odluka o ovom smještaju ne bi trebala biti teška.

Preporučuje se početi tražiti iznimno važna mjesta i lokacije koje trenutno nisu u javnoj uporabi i pod javnom upravom. Takav prostor je trgovina koja gleda prema Rivi, a koja je integralni dio Palače (sada u privatnom vlasništvu), i prostori u jugoistočnoj kuli. Cilj projekta treba biti ograničavanje duljine trajanja ugovora za korištenje obaju prostora.

Buduća iskopavanja bi mogla stvoriti dodatne prostore, i dugoročno planiranje ih treba uzeti u obzir (na primjer u neiskopani istočni dio bi se vjerojatno mogle smjestiti dvije razine uredskih prostora).

Preporuke

1. Stvoriti jedinicu upravljanja Podrumima – koja može biti ogranak jedinice upravljanja povijesnom jezgrom (vidi Plan upravljanja povijesnom jezgrom).
2. Imenovati upravni odbor koji će donositi strateške i političke odluke.
3. Imenovati izvršni odbor koji će donositi stručne odluke.
4. Zaposliti dobrog menadžera na mjesto ravnatelja Podruma u vremenu stvaranja centra za posjetitelje.
5. Zaposliti osoblje koje će održavati lokalitet na svakodnevnoj razini.
6. Pripremiti poslovni plan koji će uključiti i prijedloge za ekonomsku vitalnost i održivost lokaliteta.
7. Pripremiti radni plan za prvu ili za prve dvije godine.
8. Naručiti projekt suvremenog centra za posjetitelje.
9. Ispitati sve pravne aspekte koji se tiču upravljanja i vođenja prostorom.
10. Ispitati postojeće procese donošenja odluka i korigirati ih. Samo će upravljačka jedinica i njezini članovi moći donositi odluke o namjenama, projektima i aktivnostima unutar Podruma (bez obzira radilo se o iskopavanjima, konzervaciji, uporabi za skladišta, vjenčanja ili svečanosti).

4.11. Zaštitne mjere

Zaštita se zasniva na pravu, na fizičkim mjerama, na provođenju zakona i javnoj aktivnosti.

Podrumi su pod pravnom zaštitom prema slijedećim zakonima o zaštiti baštine, arheoloških lokaliteta, kao i planiranja općenito:

- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (Narodne novine 69/1999., 151/2003., 157/2003.)
- Pravilnik o arheološkim istraživanjima (Narodne novine 30/2005.)
- Zakon o prostornom uređenju i gradnji (Narodne novine 76/2007.)

Ne postoje posebni pravilnici o Podrumima.

Svako korištenje, aktivnost, arheološki rad, konzervacija, obnova, nove strukture i infrastruktura – u i iznad Podruma – mora biti odobreno od strane nadležnih organa koji su odgovorni za primjenu određenih zakona i pravilnika.

Administrativni i stručni organi zaduženi za odobravanje planova koji se odnose na Podrume su:

- Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Splitu
- Grad Split, Upravni odjel za prostorno uređenje i graditeljstvo
- Grad Split, Služba za staru gradsku jezgru, samo savjetodavna uloga

Potrebno je proučiti i gradske propise o komercijalnim djelatnostima u povijesnom području, propise koji se tiču infrastrukture, kao i pitanja vlasništva. Izgleda da pravno nisu riješena pitanja obveza i odgovornosti koja se odnose uglavnom na nekretnine smještene nad Podrumima.

Često problemi nisu vezani uz zakone i ono što je njima obuhvaćeno, već uz primjenu tih zakona i propisa, kao i uz nedostatak političke volje da se uvijek primjene ne toliko popularne odluke struke. Ponovno, ovo je povezano s vlasništvom i aktivnostima na područjima koja se nalaze nad Podrumima.

Fizička zaštita može biti vrlo raznolikog karaktera – od čuvara do patrola, ograda, vrata, nadzornih kamera ili drugih tehničkih mjera.

Danas Podrumi nisu uistinu fizički zaštićeni, ali s druge strane ne postoji mnogo toga što bi se trebalo štititi. Središnji prostor, koji se koristi kao ulica, ogradom i vratima je odvojen od bočnih krila. Vrata se zaključavaju u periodu kada su Podrumi zatvoreni za

posjetitelje. Tijekom dana tu se nalazi jedna osoba koja se može smatrati čuvarem, no istovremeno je zadužena za prodaju ulaznica i rutinsko održavanje.

Pitanje vlasništva i odgovornosti dosta je komplicirano. Izgleda da su, prema zakonu, vlasnici čestica koje se nalaze iznad Podruma, ujedno i vlasnici prostora ispod – znači Podruma. Čak i da ovo nije slučaj, postoji pitanje koliko duboko u podrumske prostorije se proteže vlasništvo. O ovim temama se nije raspravljalo i nisu riješene. Osnovni problem u ovom slučaju je odgovornost za popravke i štetu koju uzrokuju problemi u privatnim prostorima koji se nalaze iznad.

Preporuke

1. Proučiti sve zakone i propise značajne za upravljanje i zaštitu Podruma. Tražiti uglavnom manjkavosti u zakonu.
2. Pripremiti lokalne propise na gradskoj razini, koji će se odnositi na Podrume.
3. Konzultaciju sa Službom za staru gradsku jezgru postaviti kao obvezu svim odjelima, jedinicama i organizacijama koji utječu na gradsku jezgru, preko planiranja i radnji za koje je potrebna suglasnost. Bez takvih konzultacija i dogovora, ne bi se smjela izdati nikakva suglasnost.
4. Pravno odvojiti vlasništvo prostora nad zemljom i onih u Podrumima. Postupak bi trebao biti relativno jednostavan.
5. Trenutno ne postoji potreba za većom fizičkom zaštitom. To će postati potrebno kada mjesto postane centar za posjetitelje, s opremom i izložbama.
6. Pokrenuti pedagošku djelatnost u školama, u svrhu poticanja zaštite kulturnih dobara.

4.12. Održavanje i monitoring

Lokalitet nema plan održavanja niti monitoring. Unutar Podruma postoji rutinsko održavanje, ali nije usmjereno prema konzervaciji i nije temeljeno na proučenim potrebama, niti na planiranju.

Pitanje održavanja i popravaka elemenata i radova iznad Podruma uopće nije regulirano. U slučaju prodora vode ili kanalizacije iz privatnih kuća, koji bi mogli ugroziti povijesno tkivo, vlasnik je odgovoran za popravak, no u današnjoj situaciji ga se ne može prisiliti na popravak, niti primorati da to učini ispravno.

Preporuke

1. Odmah pripremiti ad hoc plan održavanja koji će se odnositi na stvarne potrebe građevine – ne samo rutinsko čišćenje i zamjenu izgorjelih električnih sijalica.
2. Pripremiti gradske propise za popravak, održavanje i nadzor radova unutar privatnog vlasništva. Uzeti u obzir vrijeme, troškove i odgovornosti (tj. – ako vlasnik na vrijeme, ili uopće ne napravi ispravno popravak, vlasti će ga napraviti i naplatiti vlasniku).
3. Donijeti propise o hitnim situacijama u nekretninama privatnog vlasništva koje utječu na javne prostore.
4. Nakon izvješća o stanju konzervacije, konzervatorske studije i njezine primjene, treba pripremiti plan održavanja i monitoringa da bi bili sigurni da se situacija dalje ne pogoršava i da je pod stalnom kontrolom.
5. Zaposliti i obučiti osoblje koje će primjenjivati plan.
6. Nakon gore navedenog, odrediti indikatore monitoringa. Oni trebaju pokrivati pitanja i lokacije koje će uputiti na problem konzervacije – ne samo na određenom mjestu.
7. Pripremiti plan monitoringa i obučiti osoblje za njegovu primjenu (vjerojatno iste ljude koji će vršiti održavanje).

5.0. Rizici i sukobi

Ovo poglavlje se bavi rizicima i sukobima koji su identificirani na osnovu prethodnih poglavlja. Korištena je metoda od dvije faze. Prva faza je bila procjena sukoba koja je uobičajeno prva u upravljanju sukobima i njihovom rješavanju. Počinje pojašnjenjem interesa sudionika, njihovih potreba, stavova i pitanja, a zatim uključuje interesente u pronalaženju rješenja.

Druga faza je SWOT analiza, sredstvo strateškog planiranja koje se koristi za procjenu prednosti (engl. strengths), slabosti (engl. weaknesses), prilika (engl. opportunities) i prijetnji (engl. threats) koji se odnose na projekt. Uključuje specifikaciju ciljeva projekta i identifikaciju unutarnjih i vanjskih čimbenika koji pozitivno ili negativno utječu na ciljeve.

5.1. Rizici

Može ih se podijeliti u nekoliko kategorija i vremenskih odrednica:

1. Rizici u slučaju da se ništa ne učini i da se nastavi današnji način upravljanja, održavanja i korištenja.
2. Rizici budućih situacija i aktivnosti.
3. Tipologija rizika kojima je uzrok čovjek ili priroda.

Postojeće stanje

1. **Propadanje materijala** – materijali propadaju i kao rezultat postoji više razina gubitka, do ekstremne situacije potpunog urušavanja. Takav rizik je stvaran, ne za čitav sistem, ali zasigurno za neka područja.

Samo opsežna statičko–arhitektonska studija, nakon koje će uslijediti akcijski plan prioritetne konzervacije, može pružiti odgovore na pitanja razine rizika, prioriteta i vrsta intervencija.

Nesumnjivo su neka područja i nadsvođeni prostori izvor zabrinutosti i zahtijevaju hitnu pažnju. Takvi su neki svodovi u kojima je očit gubitak morta, a gradivni kamen je jako propao. Ovo je slučaj kod nekih neobrađenih zidova i iskopanih područja, uglavnom u istočnom dijelu. Situacija sa sjeveroistočnim ugaonim vratima je alarmantna, a ništa manje problematična nije ni situacija cijelog neiskopanog područja u zapadnom dijelu Podruma.

Slika 113. Propadanje materijala – svod dvorane 4B

Slika 114. Opasnost od urušavanja – dvorište 15A

Slika 115. Propadanje materijala – dvorana 16B

Slika 116. Opasnost od urušavanja – dvorana 22D

2. **Voda i kanalizacija** – izvori vode nisu dobro poznati i nikada nisu potpuno istraženi. Logično je da je nešto od toga voda iz tla, koja se djelomično riješi crpkama. Trebalo bi proučiti poplave. Očiti izvor je curenje iz cijevi – u nekim slučajevima vode, u nekim kanalizacije. Lakši su slučaj vidljive i poznate cijevi, ali postoji ih mnogo za koje se ne zna i zasigurno stvaraju akumuliranu štetu zidovima i gradivu. Ova sigurna šteta se treba ozbiljno shvatiti, jer njezine posljedice mogu biti iznenadne i nepovratne (da ne govorimo o opasnosti za ljude).

3. **Potresi** – značajni i treba ih se uzeti u obzir u svakom budućem planiranju, ali ako su zidovi i svodovi ispravno obnovljeni i održavani, trebali bi izdržati potrese prosječne jačine.

4. **Infrastruktura** – nepravilno postavljena i improvizirana infrastruktura, poput cijevi za vodu i električnih vodova, mogu se smatrati rizikom.

5. **Turizam** - teško je procijeniti rizik posjeta Podrumima, s obzirom da nema monitoringa i nikakvih indikatora za mjerenje rizika. Po svojoj prirodi, rizici koji potječu od posjetitelja su različiti. Postoji habanje izazvano tisućama stopala koja hodaju po, i tisućama ruku koje dodiruju izvorne materijale. Postoji neizmjerena potencijalna šteta uzrokovana temperaturom, vlagom i kvalitetom zraka – koja nastaje kao rezultat posjetitelja. Postoji i moguće materijalno, a zasigurno vizualno, oštećenje materijala uzrokovano različitim instalacijama koje služe posjetiteljima. Sve ovo se javlja usporedo s rastom broja turista.

6. **Mogući rizici nastali kao rezultat gradnje i drugih aktivnosti nad zemljom** – veliki dio Podruma nalazi se ispod izgrađenih područja na kojima se svakodnevno odvijaju raznovrsne aktivnosti. Od građevinskih izmjena i poboljšanja u unutrašnjosti, do novih cijevi i jednostavnih životnih aktivnosti – kada su neplanirane i ne uzimaju u obzir strukture koje se nalaze ispod, uvijek su riskantne za ljude i za građevine.

7. **Vlasništvo, odgovornost i pravna zaštita** – Dok problemi vlasništva nisu potpuno razjašnjeni, uvijek postoji opasnost da zahtjevi za vlasništvom mogu stvoriti ozbiljne

probleme. Vezano uz problem vlasništva je i pitanje odgovornosti – tko je odgovoran za koje radnje, u slučaju da je vlasništvo privatno, a radnje (ili nedostatak istih) na toj imovini uzrokuju štetu ili predstavljaju rizik kulturnom dobru.

8. **Budući razvoj** – s nadom da će se gore navedeni rizici uspješno riješiti ispravnim planiranjem, monitoringom, održavanjem i upravljanjem, mogu nastati novi rizici koje treba izbjeći. Nove namjene prostora moraju biti planirane i primijenjene tako da potpuno poštuju autentičnost i integritet prostora. Ispravno upravljanje mora pratiti porast broja posjetitelja. Instaliranje suvremene infrastrukture, uključujući grijanje i klimatizaciju, mora se isplanirati na način da ne uzrokuju štetu, materijalno ni vizualno.

9. **Arheološka iskopavanja** – ako se profesionalno vode, ne bi trebala predstavljati rizik. Većina lokaliteta je iskopana skoro kao projekt uklanjanja otpada i nesumnjivo je zauvijek izgubljeno mnogo važnih informacija. Stoga buduća iskopavanja, koja su preporučljiva, trebaju koristiti najnaprednija razmišljanja na polju arheologije i trebaju ih voditi najbolji i najupućeniji stručnjaci.

10. **Upravljanje** – nedostatak upravljanja stvara situaciju u kojoj jači ili utjecajniji čine što žele. Trenutno prostor povremeno izgleda kao da pripada nekome ili određenoj skupini, a ne javnosti. Takav je slučaj kada se lokalitet na Listi svjetske baštine koristi za odlaganje kamena koji potječe od iskopavanja koja su rađena izvan njega, ili za arheološko spremište i radove koji nisu vezani uz to mjesto i njegovu funkciju turističkog mjesta.

Rješenja i prevencija

Većina rizika koji su ranije spomenuti mogu se spriječiti i predvidjeti. Svaki od njih zahtjeva zasebnu analizu da bi se ustanovila razina rizika i hitnost intervencije. Utjecaj uzroka, razina rizika i promjene moraju se stalno pratiti.

Statičko-arhitektonska pitanja naći će odgovore kroz preporučeni snimak i konzervatorsku studiju. Druga pitanja će se također obraditi zasebnim studijama, bilo za upravljanje posjetiteljima, infrastrukturu, proučavanje izvora prodora vode i njihove prevencije, završenja iskopavanja koja otkrivaju nepoznato itd.

Nikakve studije niti aktivnosti ne mogu biti uspješne i dugoročne bez dobrog sistema upravljanja i planova za održavanje, koje primjenjuju obučeni stručnjaci. Te aktivnosti će biti preporučene «akcijskim planom» koji je sastavni dio ovog dokumenta.

Slika 117. Hodnik 8 – nedovršena iskopavanja

Slika 118. Istočni dio Palače / Rupa na razini ulice, izravno nad Podrumima

5.2. Sukobi

Mogući sukobi u i iznad Podruma mogu biti rezultat dva osnovna faktora: turizam sa svim što ga prati, uključujući ekonomske pritiske, i konzervatorsko–prezentacijska rješenja, u kombinaciji s novim namjenama. Drugi izvor sukoba mogu biti svakodnevne aktivnosti iznad Podruma, na koje smo se osvrnuli u poglavlju o rizicima.

Turizam zahtjeva ispravnu opremu, sigurnosne mjere, pristup, infrastrukturu, prodaju ulaznica, oznake i mnogo drugih komponenata koje će, ukoliko nisu dobro oblikovane, ozbiljno kompromitirati integritet mjesta.

Može se smatrati da turizam i kulturno dobro imaju međusobni sukob unutar lokaliteta kulturne baštine. S druge strane, dobro isplaniran lokalitet i ispravno vođen turizam su prava mogućnost i mogu se vidjeti kao dio konzervacije.

Traženje veće dobiti kroz različite aktivnosti, uključujući i komercijalnu – može biti sukob i razlog za zabrinutost ako se ne obraća pažnja na kompatibilnost i kulturne vrijednosti.

Svakodnevno korištenje središnjeg dijela kao natkrivene ulice i ulaza u gradsku jezgru stvara sukobe koje nije lako riješiti. Način smanjivanja sukoba je upravljanje i poticaj onima koji koriste taj dio kao ulicu, da koriste alternativne pravce.

Vidjeti turista kao bankomat univerzalno je pitanje koje može imati dugoročan utjecaj na reputaciju lokaliteta – ali ne na njegovu konzervaciju. Ovo je istina, osim ako se ne planira sve više i više aktivnosti usmjerene zaradi, koje ponekad kompromitiraju kulturne vrijednosti i duh mjesta.

Sukobi se mogu minimalizirati sudjelovanjem javnosti, dobrim planiranjem, upravljanjem i edukacijom. Ne može ih se potpuno eliminirati, ali ih treba predvidjeti i nositi se s njima.

5.3. SWOT analiza

Analiza nije iscrpna i bavi se osnovnim pitanjima.

	UNUTARNJE	VANJSKE
POZITIVNE	PREDNOSTI	PRILIKE
	▪ Iznimna vrijednost na svjetskoj razini. ▪ Turistička atrakcija – postojeći prihod od turizma. ▪ Ljepota mjesta i regije.	▪ Stručnjaci koji će raditi na lokalitetu. ▪ Porast kulturnog turizma. ▪ Svjesnost grada i javnosti o problemima i važnosti lokaliteta. ▪ Relativno mali broj interesenata.
NEGATIVNE	SLABOSTI	PRIJETNJE
	▪ Neusmjerena vizija. ▪ Propadanje. Nedostatak konzervatorskih studija i studija održavanja. ▪ Nedostatak upravljanja. ▪ Loša infrastruktura. ▪ Neadekvatno upravljanje posjetiteljima i neprimjerene namjene. ▪ Financiranje zasnovano samo na prihodima od aktivnosti u Podrumima. ▪ Slaba pravna zaštita i određivanje odgovornosti.	▪ Pretrpanost turizmom kada se pređu kapaciteti. ▪ Nepostojanje stalnog održavanja u prostorima iznad Podruma. ▪ Neselektivnost namjena. ▪ Iznimna osjetljivost za donošenje odluka. ▪ Nekompatibilno korištenje. ▪ Nejasno određenje vlasništva i odgovornosti.

6.0. Akcijski plan

Ovo poglavlje preporučuje niz aktivnosti zasnovanih na viziji, ciljevima i studiji postojećeg stanja, trendovima i opasnostima. Mnogo preporučenih aktivnosti naslovi su velikih poglavlja i zahtijevalo bi više pod-točaka. U ovom trenutku besmisleno je ići u više detalja, sve dok se ne dogovore ili ne učine početni koraci.

Aktivnosti su podijeljene u četiri grupe – upravljanje, studije, planiranje i projekti. Neke od aktivnosti su kratkoročne i može ih se skoro odmah primijeniti, a neke su dugoročne.

6.1. Jedinica upravljanja

- Stvaranje jedinice upravljanja Podrumima.
- Imenovanje projektnog upravitelja (ravnatelja za vrijeme nastanka)
- Imenovanje upravnog odbora koji će biti odgovoran za strategiju, politike, financijska pitanja.
- Imenovanje izvršnog odbora koji će se baviti stručnim pitanjima.
- Priprema plana jedinice upravljanja po fazama, uključujući i budžet za prvu godinu.
- Zapošljavanje osoblja prema planu rada i dodijeljenom budžetu.

Jedinica upravljanja će upravljati Podrumima, njihovim održavanjem, aktivnostima, razvojem i svim vezanim projektima. Ova jedinica će eventualno preuzeti upravljanje svim dijelovima Palače ili će biti ogranak veće jedinice upravljanja čitave povijesne jezgre.

Upravni odbor – treba se sastojati od predstavnika državnih i gradskih organa, uz moguće sudjelovanje turizma, komercijale, muzeja, akademske zajednice.

Izvršni odbor – treba se sastojati od stručnjaka iz polja konzervacije, arheologije, povijesti, muzeologije, prezentacije lokaliteta, turizma, financija.

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

6.2. Studije

- Završetak arhitektonskog snimka – detaljan, temeljit arhitektonski snimak (nacrti, presjeci, detalji itd.) će uključivati nacrte Podruma i gornjih prostora s njihovim točnim preklapanjem.
- Analiza snimka i primjena rezultata u planiranju.
- Priprema studije o stanju konzervacije – uključujući i analize arhitekture, statike i materijala.
- Priprema infrastrukturne studije – za sve elemente infrastrukture (voda, kanalizacija, odvodnja, električna energija – uključujući crpke, generatore i transformatore, opremu, rasvjetu, sanitarne čvorove itd.). Studija će uključiti elemente koji se nalaze u Podrumima, kao i dijelove koji se nalaze ispod gornjih struktura (ispod razine ulice i građevina – antičkih i novijih).
- Priprema hidrološke studije – radi boljeg razumijevanja izvora vode u Podrumima i njihova ponašanja.
- Priprema fotodokumentacije – potrebna je profesionalna fotodokumentacija.
- Prikupljanje povijesnih dokumenata – svih dostupnih pisanih i grafičkih dokumenata, uglavnom s arheoloških iskopavanja.
- Priprema snimka vlasništva za nekretnine koje se nalaze iznad.
- Prikupljanje poznatih zakona i propisa koji bi mogli utjecati na Podrume (uključujući i one koje se odnose na infrastrukturu, gradske službe, građevinske dozvole itd.)

  Sve studije trebaju završavati analizom i preporukama.

6.3. Planiranje

- Priprema detaljne konzervatorske studije. Treba uključivati arhitekturu, konstrukciju, planove održavanja i monitoringa.
- Priprema plana poslovanja – analizirati troškove, prihode, izvore prihoda, aktivnosti koje stvaraju prihode i troškove itd. Treba uključivati procjene troškova za stvaranje projekata – uključujući i rutinsko upravljanje.
- Odbor jedinice upravljanja treba donijeti odluku o budućim namjenama lokaliteta.

- Priprema plana koncepta – funkcionalnog plana koji će uključiti programske aspekte, s prijedlogom funkcije za svaku jedinicu Podruma, popratnim namjenama, javnim pravcima kretanja.
- Priprema prezentacijsko–interpretacijskog plana – uglavnom pokriva koncepte prezentacije i aspekte centra za posjetitelje.
- Priprema detaljnih studija – na osnovu dogovorenih namjena lokaliteta i prezentacijsko-interpretacijskih koncepata. U različitim fazama planiranja uključit će se različiti stručnjaci (upravitelji lokaliteta, konzervatori–arhitekti, muzejski kustosi, projektanti interpretacije i izložbi, konzultanti za infrastrukturu, arheolozi, stručnjaci za turizam itd.) Planovi bi trebali uključiti područje sjeverno od Podruma.
- Priprema plana arheoloških radova – uključiti ciljeve, metodologiju rada, logistiku, vremensku dinamiku i budžet. Arheolog i konzervator–arhitekt zajedno pripremaju plan, uz suradnju statičara.

  Najbolje je da jedinica upravljanja naruči sve planove, osim ako njezino stvaranje ne postane dugi proces.

6.4. Posebni projekti

- Primijeniti različite studije i preporuke Plana upravljanja.
- Sanitarni čvor – Izgradnja novog sanitarnog čvora izvan Podruma i uklanjanje postojećeg.
- Infrastruktura – Uklanjanje infrastrukturnih elemenata koji se ne odnose na lokalitet (nakon proučavanja cijevi i mogućnosti njihova premještanja).
- Izvesti arheološka iskopavanja.
- Uklanjanje odlagališta kamena i aktivnosti koje nisu vezane za Podrume.

DODATAK

Dodatak uključuje sve preporuke prikupljene iz teksta.

Preporuke

Interesenti i vrijednosti

1. Pripremiti plan sudjelovanja javnosti i primijeniti ga tako da postane dio procesa donošenja odluka.
2. Odrediti podjelu odgovornosti između države i grada, uključujući vlasništvo i financiranje.
3. Razjasniti pravne aspekte vlasništva i odgovornosti za vlasnike i korisnike prostora iznad i u lokalitetu.
4. Stvoriti koordinacijsko tijelo za stručne aktivnosti, uglavnom za koordinaciju između arheologa i konzervatora, te između njih i ostalih interesenata.

Opis

Općenito

1. Pripremiti izvješće o konstruktivnoj stabilnosti svih svodova i zidova.
2. Pripremiti detaljnu konzervatorsku studiju, koja će uključivati i materijalne, znanstvene, vizualne i konstrukcijske komponente.
3. Pripremiti studiju prihvatnog kapaciteta Podruma prema različitim predloženim namjenama i ograničenjima prostora (kao i zahtjevima konzervacije). Studija treba pratiti kriterije razine komfora, namjene i konzervacije za određivanje broja korisnika u jednom trenutku ili tijekom vremenskih razdoblja. Potom bi trebalo osmisliti različite namjene koje bi prihvatile planirani broj korisnika.
4. U svom budućem planiranju i prezentaciji usmjeriti se na jačanje saznanja da ove građevine nisu bile podzemne. Djelomično se to može postići rasvjetom i ventilacijom.
5. Zadržati povijesnu funkcionalnu podjelu i koristiti središnju cjelinu (cjelina 2) kao unutarnju ulicu. U osnovi nema ništa loše u tome da se koristi kao svojevrstan «sajam», ali njegovo oblikovanje i razina kvalitete mora se

kontrolirati. Trebao bi biti izravno povezan s Palačom, gradom, njihovom poviješću, folklorom itd.

6. Potrebno je izraditi detaljan plan korištenja Podruma na arhitektonskim i funkcionalnim razinama.
7. **Cjelina 1** treba postati kvalitetan središnji centar za posjetitelje Palače i grada. Trebala bi biti suvremeni centar za posjetitelje Palače, Splita i okolnog područja, te ispričati kroz različite medije njihovu povijest, razvoj, prošlost i sadašnjost. Neki prostori mogu biti namijenjeni gradskoj umjetničkoj galeriji. Prostor 6A se može adaptirati u suvremenu dvoranu za konferencije i priredbe.
8. **Cjelina 3** treba biti «arheološki lokalitet». Potrebno je završiti iskopavanja i konzervaciju, no ne i rekonstrukciju svodova i zidova. Zasigurno, potrebno je postaviti novi strop iznad još neiskopanih područja, da bi se prostor zatvorio i iznad stvorila nova razina poda.
9. Obalni ulaz u kompleks mora se pažljivo oblikovati kako bi se smjestile sve funkcije i korisnici. Potrebno je donijeti odluku o načinu i mjestu prodaje ulaznica (trenutna situacija je neprihvatljiva).

   Trenutno, ulaz je izvana jedva uočljiv jer je skriven između kasnijih izgradnji. Ispred samog ulaza nalazi se javno parkiralište. Iako su kasnije građevine također povijesne i imaju svoje kulturne vrijednosti – predlaže se razmisliti o «oslobađanju» prostora neposredno uz obje strane glavnog ulaza ili pronalazak drugog oblikovnog i arhitektonskog rješenja koje će istaknuti ovaj značajan ulaz.

   Iako su kasnije građevine s obje strane ulaza dokaz povijesnog razvoja i stoga imaju veliku kulturnu vrijednost – to je pitanje vrijednosti naspram vrijednosti, kao i pitanje dobiti pojedinih interesenata. Dok je djelomično uklanjanje kasnijih građevina kulturni kompromis, otvaranje prostora pred glavnim ulazom bi moglo donijeti takvu korist za lokalitet i za korisnike, da bi takav kompromis bio opravdan.

   Uklanjanje parkirališta koje se nalazi pred ulazom uopće ne treba preispitivati, i potrebno ga je shvatiti kao prioritet.

10. S obje strane vrata koja povezuju hodnik Y s prostorom 11A, nalaze se dva trgovačka štanda – njih je potrebno ukloniti. Ovo je živo podzemno raskrižje i čitavi prostor treba biti slobodan i posvećen jedino javnom korištenju.
11. Iznad neiskopanog područja u jugoistočnom uglu Palače potrebno je ponovno napraviti pod na razini srednjevjekovnog grada. Ovo treba učiniti neovisno o odluci o namjeni tog područja. «Pod» treba napraviti tako da se može koristiti kao baza za građevine, vrtove i druge aktivnosti. Osobito se preporučuje ne nastavljati s hipotetičnim, beskorisnim, djelomičnim rekonstrukcijama Palače.
12. Potrebno je isplanirati novu građevinu od dvije ili više etaža koja bi bila spojena s vanjskim sjevernim zidom zapadnog dijela Podruma. Na podzemnoj razini tu se trebaju smjestiti sanitarni čvorovi, crpke, generator, transformator, spremište itd. Na razini ulice tu mogu biti sanitarni čvorovi i komercijalne djelatnosti koje mogu oživjeti ovo zapušteno područje (vidi Plan upravljanja gradskom jezgrom).
13. U principu i u većini slučajeva svi dijelovi Podruma trebaju služiti u javne svrhe – a ne u privatne, komercijalne ili zatvorene namjene.
14. Dokumentirati i proučiti točan smještaj građevina nad zemljom i njihov moguć utjecaj na statiku Podruma.
15. Za javnost zatvoriti sva nesigurna područja, prema detaljnim preporukama

Preporuke za pojedine prostore:

Hodnik Y

Vidi isto preporuke u ostalim poglavljima koje se odnose na hodnik.

1. Ukloniti prodajne štandove iz središnjeg dijela.
2. Preoblikovati pregradu između središnjeg i dva bočna dijela (ukloniti metalnu ogradu).
3. Preoblikovati i premjestiti mjesto prodaje ulaznica i razmisliti o kontroliranju ulaza u istočni dio.
4. Napraviti procjenu stanja konstrukcije svoda čitavom dužinom hodnika.
5. Nakon ranije navede procjene, razmotriti uklanjanje ili obradu željeznog potpornja u središnjem dijelu i na odgovarajući način popraviti otvor u svodu u zapadnom dijelu.
6. Preoblikovati vidljivi dio bunara, da bi se smanjio efekt zagušenja prolaza. Preoblikovati zaštitnu ogradu da bi bila sigurna.
7. Ukloniti kameni pult u zapadnom dijelu.
8. Ukloniti sve vrlo kasne konstrukcije, razdjelne paravane i privremene zidove.
9. Završiti arheološka iskopavanja.
10. Ukloniti sanitarne čvorove (nakon izgradnje novih).
11. Proučiti razine povijesnih podova i vratiti ih gdje god je to moguće (samo razine, ne izgled).
12. Preoblikovati sve funkcije u hodniku (primjerice prezentaciju), kao dio novog oblikovanja i funkcija.
13. Isto za rasvjetu, signalizaciju itd.
14. Obnoviti sve «rane» u južnom zidu (prema Rivi). Neke su sad vidljivi betonski blokovi.
15. Povratiti vlasništvo nad prostorom X i uključiti ga u rutu razgledavanja Podruma.
16. Kad god je to moguće (ali kao prioritet) iskopati prostor Z. Povratiti vlasništvo nad podrumskim prostorom jugoistočne kule i spojiti ju s prostorom Z, te uključiti u rutu razgledavanja.

Dvorana 1A – Preporuke

1. Ukloniti odlagalište kamena.
2. Popraviti zapadni zid (završiti).
3. Ukloniti sve hrđave cijevi i željezne grede koje nisu u funkciji.
4. Ponovno otvoriti ulaz u prostor X, čim to bude moguće.

Dvorana 1B

1. Završiti otvaranje zapadnog zida i njegovu konzervaciju–konsolidaciju.
2. Simbolično rekonstruirati križni svod (primjerice metalni okvir).

Dvorane 1C i 1D

1. Kao prioritet za konzervaciju i prezentaciju – iskopati ove prostorije !!!

Dvorana 2A

1. Statički procijeniti svod.
2. Procijeniti zatvaranje ili drugačiju obradu kasnijih otvora u svodu.
3. Istražiti izvor prodora vode i s obzirom na to dalje djelovati.
4. Analizirati propadanje kamena u zidovima.

Dvorana 2C

1. Istražiti i riješiti znatan prodor vode sa stropa

Dvorana 2D

1. Obnoviti zatvor otvora na vrhu sjeverne apside
2. Istražiti izvorni sistem odvoda i s obzirom na nalaze dalje djelovati.

Dvorana 3A

1. Očistiti i restaurirati gornji prozor u južnom zidu.
2. Nakon uklanjanja sanitarnih čvorova, restaurirati vrata u južnom zidu.

Dvorana 3B

1. Vidi preporuke za dvoranu 2A.

Dvorana 3C

1. Popraviti kupolu.

Dvorana 3D

1. Restaurirati loše zatvoreno kasnije proširenje prozora na sjevernom zidu.

Dvorana 4A

1. Pobrinuti se za sve prozore kojima je potrebno čišćenje i stabilizacija.

Dvorana 4B

1. Hitno istražiti stabilnost svoda i primijeniti potrebne mjere.
2. Učvrstiti istočni zid i njegovu vidljivu jezgru.
3. U suradnji s hotelom koji je iznad – obnoviti i stabilizirati sjeverni zid i dio svoda.
4. Promisliti prezentaciju preše za maslinovo ulje. U svakom slučaju ju stabilizirati.
5. **Ozbiljno promisliti o privremenom zatvaranju ove prostorije za javnost.**

Hodnik 5

1. Istražiti svod i njegova različita postojeća stanja.
2. Pripremiti detaljni plan za nadsvođeni prostor – stabilnost, funkcije i izgled.
3. Ne dozvoliti nikakva privremena rješenja novih podova iznad ovog hodnika.

Dvorana 6A

1. Popraviti veliki prozor iznad sjeverne apside i ne dozvoliti njegovo korištenje u svrhu prijenosa velikih predmeta i materijala.
2. Obnoviti sve prozore nad ostalim zidovima.
3. Istražiti iskrivljeni sjeveroistočni dio polukupole apside. Postupiti po potrebi.
4. Preoblikovati vrata prema stubištima i izlaze prema sjevernom vanjskom prostoru.

Dvorane 6B i 6C (stubišta)

1. Popraviti i završiti zidove i stubišta, čak i ako se ne koriste.
2. Istražiti prostore neposredno nad stubištima i razmisliti o njihovoj mogućoj uporabi za logistiku, sigurnost itd.

Hodnik 7

1. U svezi sa svodom, vidi preporuke za hodnik 5.
2. Završiti arheološka iskopavanja u sjevernom dijelu i popraviti vidljiva oštećenja.

Strukture izvan sjevernog zida koje nisu numerirane

1. Očistiti ih, istražiti, dokumentirati i pripremiti detaljnu konzervatorsku studiju.

Hodnik 8

1. Završiti arheološka iskopavanja.
2. Ukloniti sve nove elemente vezane uz svod, ili bar oblikovati po zahtjevima kulturnih vrijednosti lokaliteta.
3. Smanjiti štetu koju uzrokuju električni vodovi na sjevernoj strani.
4. Premjestiti veliki transformator, te ga smjestiti u novu građevinu koju treba izgraditi sjeverno od Podruma.

Hodnici 10 i 12

1. Kad postane moguće izmjestiti prostore za crpku i transformator u novu građevinu sjeverno od Podruma.

Dvorana 11A

1. Pripremiti konzervatorsku studiju i studiju konsolidacije za izvorne dijelove svoda na kojima kontinuirano i trajno propada materijal.
2. Kada se odredi nova ili različita namjena ovog prostora, naručiti oblikovanje nove rasvjete.

Dvorana 11B

1. Razmisliti o preoblikovanju stubišta koje vodi prema Peristilu i stubišta koja vode u ostala dva smjera. S obzirom da niti jedno nije izvorno (osim prvih sedam stuba koje vode prema Peristilu), treba uzeti u obzir sigurnost i udobnost prije nego «znanstvenu istinu».
2. Oblikovati prava vrata prema zapadu i istoku.

Hodnik 17E

1. Kao prioritet potrebno je pripremiti i primijeniti nacrt završetka njegovog istočnog dijela.
2. Po završetku, treba ukloniti privremene zidove.

Hodnik 20

1. Očistiti područje od kasnijih ruševina, vegetacije i otpada, čak i prije odluke o daljnjim postupcima.
2. Završiti iskopavanja ovog hodnika i napraviti novi strop nad iskopanim područjem. Ovaj strop ne mora biti rekonstrukcija (za razliku od prakse u prošlosti), već prije pod onoga što bude rađeno na razini iznad (vidi preporuke u Planu upravljanja gradskom jezgrom).
3. Ne razmatrati rekonstrukciju bočnih zidova, već ih jednostavno konzervirati i prezentirati njihove ostatke.
4. Ukloniti ostatke skela i privremenih potpornja preostalih od stare rekonstrukcije.

Dvorište 15A

1. Razmisliti o zadržavanju obaju kasnijih stubišta. Ako ih se sačuva, potrebna im je hitna stabilizacija,a zatim i ispravna prezentacija.
2. Zatvoriti za posjetitelje vrata prema hodniku Y zbog opasnosti od urušavanja.
3. Spriječiti mogućnost korištenja kasnijih stubišta (neplanirano korištenje).

Dvorište 15C

1. Oblikovati pravu trajnu zaštitu podnih mozaika.

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Dvorište 19A

1. Završiti iskopavanja ovog prostora.
2. Po potrebi pripremiti konzervatorske studije i studije prezentacije.
3. Ne rekonstruirati zidove – prezentirati ostatke i instalirati nosivu konstrukciju za strop susjednih prostora. Gornji dio koristiti kako je predloženo Planom upravljanja povijesne jezgre.

Hodnik 19B

1. Završiti iskopavanja ovog prostora.
2. Sagraditi strop nad njim, kao dio stropa iznad hodnika 20 i dvorane 18B.

Dvorište 19C

1. Ukloniti odložene kamene ostatke – ovo je značajni turistički i kulturni lokalitet i ne treba ga koristiti kao spremište.
2. Završiti arheološka iskopavanja.
3. Ukloniti privremeni zid na južnoj strani.
4. Ukloniti postojeći novi pod, otvoriti i prezentirati raniji zid.

Dvorana 18B

1. Završiti iskopavanja.
2. Konzervirati i prezentirati ostatke.
3. Napraviti strop, zajedno s onim za hodnike 19B i 20.

Dvorane 21A, 21B, 22A, 22B

1. Ukloniti otpad i ruševine preostale iz razdoblja nakon iskopavanja.
2. Kao prioritet završiti iskopavanja.
3. Sagraditi strop, ne kao rekonstrukciju antičkog.
4. Otvoriti za javnosti kao dio razgledavanja Podruma.

Dvorana 22D

1. Provjeriti može li se istočni prozor otvoriti za svjetlost i ventilaciju.
2. Obnoviti stube, postaviti zaštitnu ogradu i za sada zatvoriti za korištenje.

3. Učiniti sve potrebno da bi se dobio prilaz prema gore kroz povijesna vrata u sjeveroistočnom uglu. Ovo je vrlo značajno za posjet lokalitetu.

Dokumentacija i snimanje

1. Pripremiti i primijeniti cjeloviti plan rada snimanja i dokumentacije, uključujući i prikupljanje svih informacija s prošlih iskopavanja.
2. Uključiti program skeniranja postojećih dokumenata, zapisa i fotografija.
3. Osigurati primjeren prostor za prikupljanje, prezentaciju i korištenje dokumentacije i snimaka.
4. Rad sa snimkama je stručna djelatnost. Unutar sistema upravljanja potrebno je odrediti osobu koja će biti zadužena za snimke i dokumente.

Arheologija

1. Sva neiskopana područja i prostore potrebno je potpuno iskopati. Ovo je vrlo značajno zbog istraživanja lokaliteta, grada i zbog konzervacije.
2. Program iskopavanja će slijediti razvojne i konzervatorske studije. Plan iskopavanja zajedno će pripremiti konzervator–arhitekt, statičar s iskustvom rada u povijesnim strukturama i arheolog.
3. Niti jedan arheološki rad ne može početi bez statičkih konzultacija i primjene neophodnih mjera osiguranja konstrukcija koje se nalaze iznad.
4. Iskopavanja će pratiti plan rada, koji će uključivati i terminski plan i troškovnik.
5. Nova iskopavanja će koristiti najviše znanstvene standarde istraživanja i dokumentacije.
6. Tim koji će vršiti iskopavanja mora uključivati stručnjake iz različitih područja, uz stručnjake za konzervaciju.
7. Cilj iskopavanja neće biti čišćenje prostora od kasnijih naslaga, već istraživanje korištenja prostora i njihove ispune.
8. Kao jedan od glavnih ciljeva svog rada, tim će imati buduću prezentaciju mjesta, od razdoblja prije Palače do današnjeg doba.
9. Tijekom istraživanja konzervatorski i građevinski tim biti će u pripremi u slučaju potrebe za hitnim, privremenim rješenjima (poput privremenih potpornja).

10. Lokalitet će tijekom istraživanja ostati otvoren za javnost i biti će dozvoljen minimum smetnji uobičajenoj rutini života i aktivnosti.
11. Radovi će trajno biti dokumentirani videom i fotografijom. Nikakvi značajni ostaci životne aktivnosti neće biti uklonjeni prije njihove potpune dokumentacije.
12. Arheolozi neće jedini odlučivati o uklanjanju kasnijih građevnih ostataka i dokaza ljudske aktivnosti. Odluke će se donositi zajednički s projektantima i konzervatorom–arhitektom.
13. Rezultati istraživanja će biti objavljeni u što skorijem roku – u znanstvenom i u popularnom obliku.
14. Povremeno će se pozivati mediji, radi informiranja o radovima i privremenim rezultatima.
15. Planiranje konzervacije, obnove i prezentacije odvijati će se usporedo s arheološkim iskopavanjima. Njega će se primijeniti što je ranije moguće i što prije nakon završetka iskopavanja. Veliki dio konzervacije odvijat će se paralelno s iskopavanjima.

Konzervacija

1. Pripremiti iscrpno izvješće o stanju konzervacije.
2. Što ranije pripremiti detaljnu konzervatorsku studiju, uključujući plan rada temeljen na prioritetima.
3. Primijeniti konzervatorsku studiju trebaju vješti, iskusni stručnjaci.
4. Uključiti plan manjih obnova, s ciljem popravka, održavanja, prezentacije i konzervacije.
5. Pripremiti detaljne planove održavanja i praćenja stanja.
6. Obučiti i zaposliti osoblje koje će se baviti stručnim održavanjem struktura.

Turizam i upravljanje posjetiteljima

1. Tri različita dijela Podruma trebaju se ogledati u njihovim namjenama. Određena namjena će odrediti oblikovanje, opremu, infrastrukturu i ostala pitanja vezana uz upravljanje posjetiteljima.
2. Preporučuje se da zapadni dio postane centar za posjetitelje Splita, središnji dio ostane prolaz i «tržnica», a istočni se dio posveti arheologiji, arhitekturi i umjetničkoj galeriji.
3. Detaljnija rasprava o ulozi centra za posjetitelje i njegovih potreba u smislu prostora i opreme mogla bi rezultirati u njegovoj podjeli na dvije ili više lokacija. U svakom slučaju, Podrumi moraju postati značajan dio takvog «decentraliziranog» centra.
4. Mjesto za prodaju ulaznica treba preoblikovati i ispravno smjestiti.
5. Sanitarni čvorovi će biti premješteni u novu građevinu, sjeverno od Podruma. Bit će ispravno oblikovani u skladu s brojem posjetitelja i kvalitetom mjesta.
6. Treba pripremiti detaljne planove za infrastrukturu za posjetitelje, sigurnosne mjere, pristup za invalide i označavanje.
7. Posjet Podrumima biti će dio obilaska grada, kroz koordinaciju s turističkim organizacijama. Posjetitelj podruma će ovdje dobiti informacije o gradu i opcijama razgledavanja i infrastrukturi.
8. Tiskani informacijski materijali biti će pripremljeni i distribuirani besplatno ili prodajom.
9. Lokalitet će biti dobro prezentiran i interpretiran kao povijesna građevina – neovisno o bilo kojoj drugoj funkciji koju može imati.
10. Trud će biti uložen u uključivanje ponude koja nosi prihod, primjerice knjižare, kavane itd, bez kompromitiranja kulturnih vrijednosti. Neki od ovih sadržaja će se nalaziti unutar Podruma, neki će biti vezani uz njih, bilo fizički bilo upravljački (pod istom upravom).

Prezentacija i interpretacija

1. Pripremiti program interpretacije i prezentacije. Takav program će postaviti koncepte, pravila, ideje za smještaj, metode, potrebne prostore i infrastrukturu i dati smjernice detaljnom planiranju.
2. Pripremiti i primijeniti detaljni plan interpretacije i prezentacije.
3. Ukloniti funkcije koje nisu vezane uz lokalitet, uglavnom one koje ometaju prezentaciju i objašnjenje prostora.

Korištenje – namjene

1. Pripremiti cjelokupni plan korištenja prostora i plan njegove reintegracije kao dijela Palače.
2. Od iskusnog tima stručnjaka naručiti plan prezentacije i interpretacije.
3. Pripremiti listu namjena koje se mogu nalaziti u prostorima i ispravno se odnositi prema njihovoj povijesti, vrijednostima i korisnicima.
4. Preporučuje se da se zapadni dio prvenstveno koristi kao centar za posjetitelje, a istočni kao prezentacija arheološkog nalazišta i iskopina.
5. Pripremiti godišnji plan korištenja prostora koji se neće moći promijeniti niti improvizirati.
6. Iz središnjeg dijela ukloniti prodajnu djelatnost koja nema veze s ovim prostorom. Najispravnija i vezana prodajna aktivnost bi trebala biti na razini «muzejske trgovine» (iako ne treba zamijeniti pravu muzejsku trgovinu).
7. Stvoriti posebnu «jedinicu za upravljanje Palačom» koja će biti odgovorna za upravljanje prostorima iznad i ispod razine zemlje.
8. Ukloniti parkiralište ispred ulaza. Preoblikovati područje i razmotriti mogućnost proširenja vidljivog dijela pročelja s obje strane ulaza.
9. Jedinica za upravljanje će odlučivati tko plaća, koliko i u kojim dijelovima lokaliteta.
10. Građani Splita neće plaćati redovne posjete lokalitetu i izložbama.

Infrastruktura

1. Ukloniti sve cijevi, kablove i dr. koji ne koriste Podrumima i njihovim posjetiteljima.
2. Isplanirati čitavu potrebnu infrastrukturu. Jedna od uputa pri planiranju treba biti minimalni vizualni i fizički utjecaj.

Financije

1. Pripremiti dugoročni plan poslovanja – plan poslovanja je potreban da bi se analizirali prihodi, izdaci i procjene troškova projekata – uključujući i rutinsko upravljanje.
2. Pripremiti financijsku strategiju – prihod od aktivnosti, posjeta, javnog budžeta, donacija.

Upravljanje

1. Stvoriti jedinicu upravljanja Podrumima – koja može biti ogranak jedinice upravljanja povijesnom jezgrom (vidi Plan upravljanja povijesnom jezgrom).
2. Imenovati upravni odbor koji će donositi strateške i političke odluke.
3. Imenovati izvršni odbor koji će donositi stručne odluke.
4. Zaposliti dobrog menadžera na mjesto ravnatelja Podruma u vremenu stvaranja centra za posjetitelje.
5. Zaposliti osoblje koje će održavati lokalitet na svakodnevnoj razini.
6. Pripremiti poslovni plan koji će uključiti i prijedloge za ekonomsku vitalnost i održivost lokaliteta.
7. Pripremiti radni plan za prvu ili za prve dvije godine.
8. Naručiti projekt suvremenog centra za posjetitelje.
9. Ispitati sve pravne aspekte koji se tiču upravljanja i vođenja prostorom.
10. Ispitati postojeće procese donošenja odluka i korigirati ih. Samo će upravljačka jedinica i njezini članovi moći donositi odluke o namjenama, projektima i aktivnostima unutar Podruma (bez obzira radilo se o iskopavanjima, konzervaciji, uporabi za skladišta, vjenčanja ili svečanosti).

Zaštitne mjere

1. Proučiti sve zakone i propise značajne za upravljanje i zaštitu Podruma. Tražiti uglavnom manjkavosti u zakonu.
2. Pripremiti lokalne propise na gradskoj razini, koji će se odnositi na Podrume.
3. Konzultaciju sa Službom za staru gradsku jezgru postaviti kao obvezu svim odjelima, jedinicama i organizacijama koji utječu na gradsku jezgru, preko planiranja i radnji za koje je potrebna suglasnost. Bez takvih konzultacija i dogovora, ne bi se smjela izdati nikakva suglasnost.
4. Pravno odvojiti vlasništvo prostora nad zemljom i onih u Podrumima. Postupak bi trebao biti relativno jednostavan.
5. Trenutno ne postoji potreba za većom fizičkom zaštitom. To će postati potrebno kada mjesto postane centar za posjetitelje, s opremom i izložbama.
6. Pokrenuti pedagošku djelatnost u školama, u svrhu poticanja zaštite kulturnih dobara.

Održavanje i monitoring

1. Odmah pripremiti ad hoc plan održavanja koji će se odnositi na stvarne potrebe građevine – ne samo rutinsko čišćenje i zamjenu izgorjelih električnih sijalica.
2. Pripremiti gradske propise za popravak, održavanje i nadzor radova unutar privatnog vlasništva. Uzeti u obzir vrijeme, troškove i odgovornosti (tj. – ako vlasnik na vrijeme, ili uopće ne napravi ispravno popravak, vlasti će ga napraviti i naplatiti vlasniku).
3. Donijeti propise o hitnim situacijama u nekretninama privatnog vlasništva koje utječu na javne prostore.
4. Nakon izvješća o stanju konzervacije, konzervatorske studije i njezine primjene, treba pripremiti plan održavanja i monitoringa da bi bili sigurni da se situacija dalje ne pogoršava i da je pod stalnom kontrolom.
5. Zaposliti i obučiti osoblje koje će primjenjivati plan.
6. Nakon gore navedenog, odrediti indikatore monitoringa. Oni trebaju pokrivati pitanja i lokacije koje će uputiti na problem konzervacije – ne samo na određenom mjestu.

7. Pripremiti plan monitoringa i obučiti osoblje za njegovu primjenu (vjerojatno iste ljude koji će vršiti održavanje).